



KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA

140. SZ.

**MAGYAR ÉS DÉLI
SZLÁV SZELLEMI
KAPCSOLATOK**

ÍRTA

HADROVICS LÁSZLÓ

**BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG**

KINCSESTAR

Az ország egyetlen olcsó, tudománynépszerűsítő könyvsorozata, a „KINCSESTAR”. Az ismeretek minden ágából rövid, mégis alapos és élvezetes áttekinéseket nyújt, nem száraz kézikönyveket. Munkatársai az ország legjelesebb szakemberei, egyben kitűnő írók.

- 1 v. Nagy Iván: Öt világrész magyarsága (elfogyott)
- 2 Szinnyi József: A magyar nyelv
- 4 Moravcsik Endre: Nagymagyarország nemzetiségei (elfogyott)
- 5 Gróf Zichy István: Magyar őstörténet
- 6 Bálint Sándor: Az esztendő néprajza
- 7 Eperjess Kálmán: A magyar falu településtörténete
- 8 Szabó István: A magyar parasztság története
- 9 Ortutay Gyula: Magyar népmesék
- 10 Weis István: A magyar falu
- 12 Hillebrand Jenő: Az őskor története
- 13 Tóth András: Az erdélyi románok története
- 14 Bartók Emma: A középkor
- 16 Csapodi Csaba: A magyar barokk
- 17 Kmoskó Mihály: Az Iszlám
- 18 Balla Antal: Az utolsó száz év története
- 19 Török Pál: A francia forradalom
- 20 Ligeti Lajos: Kína
- 21 Horváth Endre: Az újjörögök
- 22 Barker V. D.: Az angol civilizáció (Múlt és jelen)
- 23 Komoróczy György: A mai Lengyelország
- 24 Papp István: Finnország
- 25 Gratz Gusztáv: Európai külpolitika
- 26 Kniezsa István: A szlávok
- 27 Bajza József: Jugoszlávia
- 28 Szász Zsombor: Románia
- 29 Gogolák Lajos: Csehszlovákia
- 30 Villani Lajos báró: A mai Olaszország
- 31 Fábian István: A magyar irodalom kis tükré
- 32 György János: A francia irodalom kis tükré
- 33 Szerb Antal: Az angol irodalom kis tükré
- 34 Várady Imre: Az olasz irodalom kis tükré
- 35 Pukánszky Béla: A német irodalom kis tükré
- 37 Babits Mihály: Dante
- 38 Országh László: Shakespeare
- 39 Kállay Miklós: A legújabb líra a világirodalomban
- 41 Szabó Zoltán: Származás és öröklődés
- 42 Alföldi András: Magyarország népei és a római birodalom
- 43 Zimmermann Ágoston: Fejlődés
- 44 Rapaics Raymund: A növény felfedezése
- 45 Bartucz Lajos: Milyen fedezte fel az ember önmagát
(Kis antropológia)
- 46 Mendöl Tibor: Táj és ember

K I N C S E S T Á R



MAGYAR ÉS
DÉLI SZLÁV SZELLEMI
KAPCSOLATOK

ÍRTA

HADROVICS LÁSZLÓ



BUDAPEST 1944

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

TARTALOM

Bevezetés	3
I. Magyarok és horvátok. 1. A középkortól a felvilágosodásig	5
2. Felvilágosodás, romantika és az új nacionalizmus kialakulása	24
II. Magyar-szerb kapcsolatok. 1. Középkori nyomok. A magyar kultortalaj hatása	38
2. A serkentő magyar példa. A klasszikus magyar irodalom a szerbeknél	54
III. Magyar-szlovén és vend kapcsolatok	76
Irodalom	80

Kiadó: Angyán Pál

Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) Budapest, V. Báthory-u. 18.

MAGYAR ÉS DÉLI SZLÁV SZELLEMI KAPCSOLATOK

BEVEZETÉS.

A magyarság igazában csak akkor lehet jogosult a Kárpátmedencében politikai vezetőszeret betöltésére, ha egyúttal vállalni tudja azt a kulturális feladatot is, amely földrajzi helyzetéből szükségszerűen adódik. A két teljesen különböző kulturális világ között, Nyugat és Kelet határán álló magyarságnak elsőrendű kulturális missziója csak az lehet, hogy egész lényével a nyugati műveltséget vallva ennek értékeit Kelet és Délkelet felé közvetítse. A vele sorsközösségben élő kisebb-nagyobb népek és néptöredékek között tehát csakis akkor követelheti magának a politikai rendszerező és rendfenntartó szerepét, ha kulturális felkészültsége egyúttal képessé teszi arra, hogy ezeket a népeket, vagy néprészeket a nyugati műveltség számára megnyerje. Nemzeti tudományunk egyik legszebb, legmagyarabb feladatai közé tartozik annak felderítése, hogy a magyarság a múltban mennyire felelt meg ennek a küldetésnek. Ez a megismerés volna hivatott egyrészt kulturális öntudatunkat erősíteni, az önálló magyar művelődés létjogosultságába vetett hitünket táplálni, másrészt magunknak és eljövendő nemzedékeknek megmutatni azokat a hagyományokat, amelyeknek ápolása, továbbfejlesztése kötelességünk és nemzeti érdekünk.

Ezzel párhuzamosan azonban arról is tudomást kell vennünk, hogy évszázadok folyamán a szomszédos népekkel való kulturális érintkezés milyen javakkal gazdagította a magyar művelődést. Ez a kétirányú ku-

tatómunka, t. i. a magyarság közvetítő és befogadó szerepének feltárása lassanként egészen új disciplinákat alakít majd ki történettudományunk, irodalomtörténetünk, néprajzunk, nyelvtudományunk stb. területein. A kutatás ma még sok tekintetben a kezdeteken alig haladt túl s ha a következőkben mégis megkíséreljük, hogy a magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok történetéről összefoglaló képet adjunk, ez semmikép sem akar végleges szintézis lenni, hanem csupán a már felderített anyag ideiglenes rendszerezése, éppen ezért a tárgyalás során kénytelenek leszünk több helyen részletes bemutatás helyett rövid utalásokkal és az elvégzendő feladatok megmutatásával beérni.

A déli szláv elnevezés nem akar egységes népfogalmat jelenteni, csupán a földrajzi elhelyezkedésből adódó összefoglaló nevet azon szláv népek számára, amelyek az olasz-német nyelvhatár találkozásától délkeletre az albán-görög-török nyelvhatárig terjedő területeket lakják. A szlovén, horvát, szerb és bolgár népek, és a belőlük kiágazott néptörzsek (pl. vend, sokác, bunyevác stb.) a történelem folyamán sajátos politikai és vallási viszonyok között élve, külön-külön önálló népi öntudatot és egymástól elkülönülő népi kultúrákat fejlesztettek ki. Ezen az igazságon mitsem változtat az a tény, hogy körülbelül egy évszázad óta az említett népeket különböző kulturális és politikai célok érdekében déli szláv vagy délszláv elnevezés alatt kisebb nagyobb egységekbe próbálták összefogni. Ilyen elméleti összefogó kísérlet volt már az illirizmus is, majd az azt felváltó szerbokroaitizmus és jugoszlavizmus. Nem ezek a fiktív egységelméletek, hanem pusztán praktikus meggondolás vezet bennünket, amikor a déli szláv elnevezést mégis megtartjuk és használjuk.

A magyarság művelődési kapcsolatai a déli szláv népekkel nem alakultak egységesen, aminthogy e kapcsolatok előfeltételei sem voltak egységesek. Természetes ugyanis, hogy pl. a horvátok felé a nyolcévszázados

közös állami élet és a vallás azonossága olyan lehetőségeket nyújtott a kulturavak kicserélésére, amelyek a szerbség felé részben hiányoztak. Másrészt a kapcsolatok természete nagyban függött az egyes népek műveltségi színvonalától és kultúráteremtő erejétől. A magyarság túlnyomórészt az átadó szerepét játszotta ugyan, de a szerb és horvát nemzeti kultúrából számos elemet kölcsönzött is, ami pl. a hazai szlovénség (vend-ség) felé alig állapítható meg. Éppen ezért le kell mondanunk arról, hogy egy-egy korban keresztmetszetét adjuk a déli szláv népekkel való kapcsolatainknak, hanem inkább a másik előadásmódot kell választanunk, t. i. egy-egy népet végigkísérni a legrégibb időktől napjainkig. Szerves képet ugyanis csak ez utóbbi módon nyújthatunk s az áttekinthetőség követelményének is inkább megfelelhetünk.

I.

MAGYAROK ÉS HORVÁTOK.

1. A középkortól a felvilágosodásig.

A legrégibb és legintenzívebb kulturális kapcsolatokat a magyarság a horvát nép felé építette ki. Ez természetes következménye volt annak a szoros együttélésnek, amelyben a két nép több mint nyolc évszázadot eltöltött. Két népnek ily hosszú sorsközössége nem lehet a történelmi véletlen pusztá játéka. Ha van is elég példa az európai népek történelmében, hogy szomszédos népek egy-egy erős uralkodó egyéniség akaratából vagy valamely nagyjelentőségű történeti esemény következtében hosszabb-rövidebb időre szorosabb kapcsolatba kerültek egymással, de éppen annyi példa van arra is, hogy ilyen esetleges okok megszűntével hamarosan megszűnt a népek közös élete is. Hosszabb vagy rövidebb szövetkezés keletkezett időleges stratégiái

okokból vagy dinasztikus érdekekből, s hasonló okok idézték elő e kapcsolatok felbomlását is. Ha azonban az ilyen közösség elég erős ahhoz, hogy átvészelve az átmeneti belső megrázkódtatásokat és a külső ellenséges támadásokat, ha elég erős, hogy nyolc évszázadon keresztül megálljon minden megpróbáltatás és szerencsétlenség közepette, akkor ez nem lehet véletlen, hanem logikus következménye a legmélyebb és legerősebb történelmi erők működésének.

Ilyen állandó történelmi erők lehetnek geopolitikai természetűek, amelyeket tehát két nép földrajzi elhelyezkedése s ezzel kapcsolatban a legelemibb életszükségletekből adódó egymásrautaltsága határoznak meg. Másrészt a közösség kialakulására döntő módon hatnak olyan erők, mint a vérszerinti rokonság, azonos vallási és művelődési körhöz való tartozás. Csak ezeknek az összetartóerőknek szerencsés harmóniája biztosíthatja a több évszázados szimbiózist. A magyarság és horvátság esetében faji rokonságra még csak nem is gondolhatunk, a hosszú együttélés okait tehát a geopolitikai, vallási és kulturális kapcsolatok erősebb fejlettségében kell keresnünk. Mindezen kapcsolatok közül kétségtelenül a legerősebb volt a vallás, amely a középkorban a legdöntőbben befolyásolta a magasabb kultúra kifejlődését. Maga a pusztán tény, hogy a magyarok és horvátok a kereszténység nyugati formáját vették fel, legnagyobb jelentőséggel bírt az államközösség kialakulására. A nyugati kereszténység egyik legfontosabb jellemvonása ugyanis éppen az, hogy nem ismeri a nemzeti egyházat, hanem mint egyetemes intézmény népek és nemzetek fölött áll. A nyugati kereszténységnek éppen ebből a nemzetek feletti jellegéből adódott az a fontos szerepe, amelyet a középkorban egyes nemzetek politikai és kulturális közeledésében játszhatott. A horvát történeteszek közül az európai hírű Šišić Ferdinand, a magyar történeti szakirodalomnak is kitűnő ismerője elsősorban a katolicizmusnak tulajdonította, hogy a magyar-horvát

államközösség létrejöhetett s ugyanő mutatott rá arra, hogy a magyar államnak, északra és délkeletre a katolicizmus határain túlmenő hódításai éppen vallási és egyházi okokból lehettek csak átmeneti jellegűek.

Ha a katolicizmusnak már a politikai életben is döntő jelentősége volt, a kulturavak teremtésében és kicserélésében ez a szerep még fontosabb, még világosabb. Hogy csak az irodalom területén maradjunk, a középkorban az egyház az egyetlen intézmény, amely az írástudást — ha a maga célja érdekében is — terjeszti, s amely bizonyos magasabbrendű kulturális tevékenységet lehetővé tesz.

Éppen ezért volt nagyjelentőségű esemény a horvátság számára, hogy Szent László (1090 táján) Zágrábban püspökséget alapított azzal a céllal, „hogy akiket a bálványimádás tévelygése eltávolított Isen tiszteltétől, azokat püspök gondoskodása a helyes útra visszavezesse.” Az új püspökség a kalocsai érsekség joghatósága alá került, ami annyit jelentett, hogy a Zágráb-környéki horvátság vallásos élete a magyarságéval egy mederben haladt s így az egyházi irodalom termékei számára a kicserélődés minden lehetősége megvolt.

Az egyházi irodalom nyelve nálunk kezdetben kizárólag a latin volt. Csak a XII. század vége és a XIII. század eleje óta jelentkeznek magyar szövegek is a latin-nyelvű irodalom szerény kiágazásaként. E latin-nyelvű irodalomnak, különösen a liturgikus kódexeknek rokonságáról Magyar- és Horvátországban ma már egészen más fogalmaink vannak mint pl. mintegy két évtizeddel ezelőtt, éppen a fáradhatatlan horvát kutató, Kniewald Dragutin egyetemi tanár érdemei folytán. A liturgikus kódexeket, amelyekre az új püspökségnek szüksége volt, mindjárt az alapításkor — vagy kevéssel azután Magyarországról vitték Zágrábba. Míg a régebbi horvát kutatók a legrégibb zágrábi liturgikus kódexek eredetét cseh földön keresték, Kniewald megállapította, hogy még azokon az emlékeken is, amelyek nem

Magyarországon, hanem Északfranciaországban keletkeztek, a magyar közvetítés félreismerhetetlen nyomai mutathatók ki. Ezek közé a legrégibb kéziratok közé tartozik pl. a zágrábi úgynevezett „Missale antiquissimum”, a legrégibb, de nem teljes misekönyv, amelyet 1100 körül írtak Hartwig győri püspök számára s nem sokkal a zágrábi püspökség alapítása után vittek le oda. Hasonló korból származik egy ugyancsak magyareredetű Benedictionale, amelyről egész pontosan meg lehet állapítani, hogy eredetileg az esztergomi érsekség számára készült. A legrégibb zágrábi Sacramentarium is (a XI. század második feléből) szintén Magyarországon íródott, még pedig a somogy megyei Hahót Szent Margitról elnevezett apátsága számára. A liturgikus könyvek folytán természetesen a magyar szentek tisztelete is meghonosodott Horvátországban.

Ezeket a kétségtelen magyar nyomokat a horvátság vallássos életében nyelvi oldalról rendelkezésünkre álló bizonyítékok még világosabbá teszik. A Zágráb-környéki úgynevezett kaj-horvát nyelvjárásban ugyanis éppen az egyházi terminológia mutat nagyobbarányú magyar hatásra. Számos egyházi szakkifejezés található itt, amelyek vagy magyar eredetű szavak átvételei vagy amelyeken a magyar közvetítés világos nyomai ismerhetők fel. De vannak ú. n. tükörszavak is, amelyek a magyar kifejezések szó szerinti fordításából keletkeztek s amelyek sem a latinból, sem más nyelv hatásából meg nem magyarázhatók. Ilyenek pl. *aldov* (áldozat), *aldovnik* (áldozópap), *alduvati* (áldozni), *valuvati* (vallani), *batriti* (bátorítani, vigasztalni), *eršek* (érsek), *ješprišt*, *jašprišt* (esperes), remeta (remete), *žoltar* (zsoltár). Számos keresztnév is honosodott meg itt magyaros formában mint pl. *Ferenc*, *Mihalj*, *Laslov*, *Ištvan* stb. A tükörkifejezések közül igen szemléletesek pl. *hižtvo* (házasság), a *hiža* = ház szóból, *hižni tovaruš* (házastárs), *dušno spoznanje* (lelkiismeret), *duša* = lélek, *spoznanje* = ismeret. Ezekkel szem-

ben a latin *connubium*, *matrimonium*, *conjux*, *conscientia* arról tanúskodnak, hogy a horvát kifejezések csak a magyarból való szószerinti fordítás útján keletkezhettek.

Hasonló tanulságokkal szolgál a horvátországi latin-ság vizsgálata is. A zágrábi püspökség területén a latin szövegeket úgy olvasták mint nálunk, tehát pl. az *s* betű *š* és *ž* hangértéket képviselt. Innen van, hogy a régi horvátban meghonosodott latin kifejezések a magyarban levőkkel hangalakra majdnem mindig egyeznek, mint pl. *artikuluš*, *tituluš*, *funduš*, *fiška-liš*. Mindezek az irodalmi és nyelvi átvételek arról tanúskodnak, hogy a Zágráb-környéki horvátság vallásos élete állandó magyar hatás alatt állott.

Nem így volt azonban ez a tengerparton. Itt még a Cyrill és Method-féle moráviai térítőmunka hagyományából egyházi szláv nyelven gazdag glagolita irodalom fejlődött ki, amely a szélesebb néprétegek számára értehetőbb volt, mint a magyar egyháznak szinte kizárólagos latinsága. Ez a glagolita irodalom ma még valósággal őserdő; kódexei százakra mennek és részleteikben még egyáltalán nincsenek átkutatva. Átfogóbb kutatások mindaddig nem is várhatók, amíg valamelyik horvát tudományos intézmény a kódexek teljes korpuszát nyomtatásban hozzáférhetővé nem teszi a tudomány számára, mint ahogy pl. a régi magyar kódexek a Nyelvelméltárban ki vannak adva.

De a glagolita emlékek mai ismerete mellett is két réteget világosan meg lehet köztük különböztetni. Az idősebb réteg liturgikus jellegű, s a legrégibb kódexekben van képviselve, amelyek részben még a Cyrill és Method-féle óegyházi szláv irodalom közvetlen hatása alatt keletkeztek s némely darabjuk görög eredetiből van fordítva. A glagolita irodalmiságnak ez a része inkább a theologia mint az irodalomtörténet körébe tartozik, s feldolgozása is inkább theologusokra vár. A másik, fiatalabb rétegbe olyan emlékek tartoznak, ame-

lyek különböző legendákat, prédikációkat, példákat, theologiai traktátusokat s egyéb középkori irodalmi műfajokat tartalmaznak. Ezeket az emlékeket főleg latin és olasz s elenyésző csekély részben cseh eredetiből fordították. Kiválasztásukon és feldolgozásuk módján a kor és környezet szelleme tükröződik, amelyben keletkeztek. Ezekben a glagolita emlékekben a nyelv már nem tisztán egyházi szláv, hanem majdnem teljesen népies horvát, tartalma szerint pedig ezt az irodalmat kifejezetten nyugati jelenségnek kell tartanunk. Olyan irodalmiságnak, amely rokonabb az egykorú magyar kódexekkel, mint a nyelvileg nagyon közelálló szerb vagy bolgár emlékekkel.

A horvát glagolizmus nyugati jellegét és a népihez közelálló nyelvét különösen hangsúlyoznunk kell, mert csak így érthető, hogy a szomszédos magyarság számára bizonyos tekintetben a nemzetinyelvű vallásos irodalom példajaként hathatott. Hogy ez nem pusztá feltevés, mutatja a legterjedelmesebb és mindenkép legirodalmibb középkori magyar emlékek, az Érdy-kódexnek keletkezése (1526—1527). Ez az emlék a középkor utolsó éveire esik. A határozott írói öntudatot eláruló névtelen karthauzi szerző az egyházi év rendjében összeállított evangéliumokat és episztolákat fordított latinból s mindegyik bibliai szöveghez magyarázatos prédikációkat fűzött, vagy legalább is az illető szentnek a legendáját. A kódex valószínűleg a lövöldi (mai Városlőd) karthauzi kolostorban keletkezett s az írója horvát vidékről, talán Szlavóniából, származhatott, s később is tartózkodhatott Horvátországban, mert jó ismeri a horvát egyházi viszonyokat s nyelve is néhány olyan sajátosságot mutat, amelyek a szlavóniai magyar dialektusra emlékeztetnek. A latin előszóban a szerző arra utal, hogy a többi népeknek, mint pl. németnek, csehnek, franciának, mind saját nyelvű bibliájuk van. Sőt a szomszédságban a horvátoknak is, „akiknek nyelvére maga Szent Jeromos nemcsak az egész bibliát, hanem a

zsidó, görög és latin betűkhöz hasonlóan új betűkkel az egész papi officiumot lefordította csodálatraméltó és igen pontos módon." A magyar író tehát jól tudta, hogy a glagoljásoknak bibliai és liturgikus szövegeik is voltak, ismerte a glagolizmus keletkezésével kapcsolatos Szent Jeromos-féle tradíciót s az a megjegyzése, hogy a glagolita fordítások „modo subtilissimo” készültek, arra enged következtetni, hogy az író maga is olvasott glagolita szövegeket. A magyar filológia megállapította, hogy az Érdy-kódex írója a prédikációit és legendáit különböző latin gyűjteményekből merítette főképp pedig Temesvári Pelbárt műveiből. Így bár a névtelen karthauzinak aligha volt glagolita forrása, mégis kétségtelen, hogy főképp a glagolita horvát irodalom gazdag tradíciója ösztönözte őt a nemzeti nyelvű valóságos irodalom művelésére.

A XVI. század elején kezd a magyar irodalom az egyházi keretből kilépni. Az első világi költők legszívesebben bibliai történeteket szednek versekbe, gyakran találhatók náluk általánosan ismert európai irodalmi motívumok, romantikus és legendás elemek. De ugyanekkor megjelennek az egykorú hadiesemények verses krónikái is, valamint a társadalmi viszonyokat kritizáló tréfás-gúnyos versek. Ebben az irodalomban magyar-horvát kapcsolatok olyan területen keresendők, ahol a két nép szoros politikai viszonyban élt egymással, mint pl. a már említett Zágráb-környéki kajhorvát területen, vagy ahol keverten laktak, mint pl. az Észak- és Nyugatmagyarországra menekült tengerparti horvátok esetében. S valóban már a legrégebb kajhorvát világi költészetben találunk magyar nyomokat. A nemrég elhunyt zágrábi egyetemi tanár Fancev Franjo, a régi horvát irodalom fáradhatatlan és szerencséskezű kutatója, egy kisebb közleményében hírt adott két kézíratos horvát daloskönyvről, amelyek a stájerországi Marburgban őriztetnek, s néhány strófát idézett is az érdekesebb darabokból. Addig is, amíg a két gyűjtemény

teljes egészében nem jelent meg nyomtatásban, a közölt szövegek alapján megállapítható volt, hogy a régibb daloskönyv két éneke hasonlóságot mutat egykorú magyar énekekkel. Később (1938 nyarán) Fancev szíves előzékenységgel betekintést engedett e sorok írójának az általa készített másolatokba s így kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy Šajtić Andrásnak 1534-ből keltezett „Cantio de matrimonio” című éneke teljesen egyezik Batizi Andrásnak ugyancsak a házasságról szóló, 1546-ban írt versével; egy másik horvát ének pedig ugyanebben a gyűjteményben pontos mása az „Adhortatio mulierum” című névtelen szerzőtől származó magyar éneknek. Érdekes, hogy mindkét magyar darab az úgynevezett Lugossy-kódexben őrződött meg, amelyet Somogyi Pál írt össze Ujfaluban Somogy megyében, tehát nem messze a horvát határtól. Nincs kétség, hogy a második ének (Adhortatio mulierum) magyarból van fordítva, s az lesz az első is, bár Šajtićnál korábbi dátum áll, mint Batizinél. Van ugyanis egy részlet, amely a prioritás kérdését eldönti. Batizi különböző tanácsokat ad a fiatal házasoknak s főleg a férjnek köti lelkére, hogy vigyázzon tekintélyére, mert másképp az asszony fog helyette uralkodni. Ezt az utolsó gondolatot a következő fordulattal fejezi ki:

Simon bíró leszen benne.

Ez a mondat elég fejtörést okozott a magyar filológusoknak, míg legújabban sikerült kifogástalan magyarázatát adni. A bíró itt nem „judex, Richter” értelmében áll, hanem a *bírni* ige eredeti jelentésében „az aki bír, az aki uralkodik”. A *Simon* pedig nem keresztnév, hanem a régi német szatirikus irodalomból jól ismert *sie-Mann* „úrhatnám asszony” jelentésű pregnáns kifejezés magyarosított alakja. A *bennek* régi partitívuszi alak s jelentése „közülük”. Az egész mondat értelme tehát: Az úrhatnám asszony fog közülük uralkodni. A horvát Šajtić ezen a helyen *Šimun rihtar* kifejezést

használ, amiből az látszik, hogy magyar eredetiből fordított, s az akkor már valószínűleg a magyar olvasó előtt sem egészen világos kifejezést félreértette. Ez egy úttal annyit is jelentene, hogy Batizi az éneket nem szerezte, hanem csak egy régebbi példányról másolta, amely egyúttal Šajtićnak is forrásul szolgált. Ebből a kissé részletesebben előadott példából az is látszik, hogy az irodalmak közötti kapcsolatok gyakran csak körülményes filológiai részletmunkával világíthatók meg helyesen. Lehet, hogy az említett horvát daloskönyvekben talán több más darabnak a magyar eredetijét is ki lehetne kutatni, a jelen körülmények között azonban ez egyelőre el nem végezhető.

Vannak nyomok, hogy egyéb XVI. századi magyar költői termékek is átkerültek a horvát irodalomba. Így pl. legújabban éppen horvát részről mutattak rá, hogy a közkedvelt Szilágyi és Hajmási históriáját tartalmazó ének, amelynek szerzőjeként irodalomtörténetünk a szendrői névtelent tartja számon, a régi horvát irodalomban szintén ismeretes volt. A XVII. századi varasdi horvát költő Jurjević „Hősök levelei” című munkája előszavában említi, hogy énekeit a „Milo se tužita dva Vugra viteza” című horvát ének nótájára lehet énekelni. Ennek értelme: Édesen panaszkodik két magyar vitéz, s ez nem más, mint Szilágyi és Hajmási históriájának kezdete.

Ha ezek a XVI. századi kaj-horvát didaktikus és epikus énekek a magyar költészet határozott befolyásáról tanúskodnak, az egykorú vagy valamivel későbbi magyar epikában viszont van néhány darab, amely a horvát népénekek hatása alatt keletkezett. Ezek az úgynevezett „széphistóriák”, amelyek a maguk korában a széles néprétegek legkedvesebb olvasmányai voltak. Már az egyik legrégebb ilyen széphistóriában Ráskay Gáspárnak a vitéz Franciskóról szóló énekében, amely valóságos apotheozisa az igazságtalanul gyanúsított asszonynak, bizonyos hasonlóságok fedezhetők fel is-

mert horvát motívumokkal, bár a magyar filológia eddig még nem tudta megállapítani a közvetlen kapcsolatot. Valamivel későbbi időből származik egy másik „széphistória a vén Bankó leányáról”, amelyről a névtelen szerző kifejezetten megmondja, hogy horvátból fordította 1570-ben:

Horváltul magyarra nem régen fordéták
Sebes Vág mentében Semphe városában.

Ennek az éneknek motívuma nagyon gyakori a horvát népköltészetben: Béla magyar király parancsára a budai várban nagy vitézi játékot rendeznek, amelyre az összes neves vitézek összejönnek. Az öreg Bankó is szívesen küldene valakit házából, de fia nincs, csak kilenc lánya. A legkisebb lánya azonban levágja hosszú haját, vitézi ruhát ölt, magához veszi apja fegyverét és elmegy Budára. A tornán a lány különös ügyességgel tűnik ki, legyőzi az összes vitézeket, de amikor az úszásban kellene versenyeznie, a Dunán csónakba ugrik s csak mikor már messze evez, kiáltja oda a királynak, hogy ő az öreg Bankó lánya. A magyar filológusok, akik ezzel a költeménnyel foglalkoztak mint Szilády Áron, Szegedy Rezső, Pável Ágost több hasonló variánst találtak a horvát népénekek között, a legszerencsebb kézzel azonban Bajza József kutatott, aki nem sokkal halála előtt a nyugatmagyarországi horvátok körében már régebben följegyzett egyik darabban megtalálta a legközelebbi variánst. Bajza a magyar ének keletkezését azzal a valószínű föltevessel magyarázta, hogy a névtelen szerző valahol Sempthe vár környékén a tengerpartról odaköltözött horvátoktól hallotta és jegyezte föl a költeményt, amelyet később magyarra fordított.

De a Bankó leányáról szóló széphistória nem az egyetlen horvát költemény, amely utat talált a magyar irodalomba. A XVI. század végén első igazi műköltőnk, Balassi Bálint említi egyik költeményével (Aenigma)

kapcsolatban, hogy „Egy horvát virágének nótájára” írta. Az allegorikus értelmű költeményben a költő saját szerelmének sorsát példázta. A tó partján sétálva két hattyút lát szerető egyetértésben uszkálni, egyszerre keselyű csap rájuk s a szebbiket elragadja. Az egyedül maradó a tavon uszkálva szomorkodik és csak a halált óhajtja. A régi horvát irodalomban hasonló motívumú költemény egyelőre nem került napvilágra. Egy halavány nyom van csupán, amely esetleg Balassi költeményének forrásához vezethetne. Egy csupán neve kezdőbetűi szerint ismert XVIII. századi horvát költő hagyatékában különböző költeményei címeinek egy jegyzéke őrződött meg, amelyek között „*A sólyomról és hattyúról*” című is szerepelt. Vajjon ez lehetett-e Balassi horvát forrásának egy kései változata, alig dönthető el. Az is lehetséges, hogy Balassi csak a *nótát*, a versmértéket és strófaalakot, esetleg a dallamot kölcsönözte horvátból s nem a költemény tartalmát. A kapcsolat mindenestre kézenfekvő. Balassi a Felvidékről származott és a legöbbit ott is tartózkodott. Lehet, hogy viharos élete folyamán többször került összeköttetésbe a tengerpartról felvándorolt horvátokkal, s tőlük hallhatott hasonló nótát.

Mindezek a kölcsönhatások inkább a népi kultúra területén adódtak, de nem hiányoztak ugyanekkor a magasabb, tudósjellegű irodalmiság területén sem. Már Nagy Lajos és Zsigmond korában is nyomozható a humanizmusnak és Renaissance-nak Olaszország felől jövő áramlata, amely hazánkban Mátyás alatt éri el tetőpontját. Ennek az áramlatnak természetes útja Dalmácián vezetett keresztül s így közvetítőkként a magaskultúrájú dalmát városok horvát-olasz elemei is bekapcsolódhattak. Újabban éppen magyar részről hangsúlyozta a humanizmus fáradhatatlan kutatója, Kardos Tibor, Dalmáciának ezt a fontos közvetítő szerepét Magyarország felé. Bár a XV. században a dalmáciai humanisták inkább Olaszország felé tekintenek, s hazá-

jukat odahagyva az Adria túlsó partján a pápai és fejedelmi udvarokban találunk pártfogókra. Magyarországra inkább az északi horvát vidékekről (a régi Szlavóniából) jönnek a humanisták, mint a legkiválóbbak Vitéz János és Janus Pannonius. De nemcsak Mátyás korában, hanem később is a XVI. század folyamán éppen a horvát tengerpart ad kiváló humanistákat Magyarországnak, mint pl. Verancsics Antalt s unokaöccsét Verancsics Faustust, az ötnyelvű (latin, olasz, német, magyar, horvát) szótár szerzőjét.

A Zágráb-környéki horvátság körében a XVI. század második felének egyházi és világi humanistái is részben a magyar kultúrán nevelkednek, s műveiken konkrét magyar irodalmi hatások mutathatók ki. A magyar határhoz közelfekvő Varasdon valóságos kis humanista kör alakul ki, amelynek tagjai Erasmust csodálják és a magyarországi latin irodalom mintái után dolgoznak. A varasdi nótárius, Pergošić lefordítja Verbőczy tripartitumát (1574) s ezzel egyúttal az első nyomtatott könyvet adja a kaj-horvátok kezébe. A varasdi bíró, Škrinjaric a húsvéti bárányról ír misztikus fejtegetéseket s könyve előszavában arról értesít, hogy fejtegetéseit még magyarországi iskolás korában tanítómaster előadásai után készített jegyzetekből állította össze. A kör harmadik tagja, a hányatott életű zágrábi kanonok Vramec, aki Varasdon is lelkészkedett, világkrónikát állít össze főképp olasz és magyar forrásokból.

Ezek a legrégibb magyar-horvát irodalmi kapcsolatok úgyszólván csak bevezetői voltak a későbbi szélesebbkörű kulturális kicserélődésnek. A XVI. század végén és a XVII. század elején a reformációra következő ellenreformáció új lendületet adott Magyarországon az irodalomnak és ez nem maradhatott következmények nélkül a horvát irodalomban sem. A Telegdi, Pázmány, Káldi működése nyomán megújódott magyar vallásos irodalom éppen az egyházi élet közössége folytán termékenyítően hatott a szomszédos zágrábi egy-

házmegye vallásos életére. 1651-ben Petretić Péter püspök ösztönzésére elkészült a zágrábi egyházmegye számára a vasárnapokra és ünnepekre rendelt evangéliumok fordítása. A püspök előtt Pázmány példája lebegett, amint ezt az előszóban említi, a fordító pedig — valószínűleg Krajačević-Sartorius Miklós jezsuita atya — kifejezetten megmondja, hogy fordítását latin és magyar szöveg alapján végezte. Ez a magyar szöveg pedig — Szegedy Rezső megállapítása szerint — Káldi György bibliafordítása volt. A horvát szöveg filológiai tanulmányozása egyébként nyelvi szempontból is igen érdekes tanulságokkal szolgált. Szegedy összehasonlította a kaj-horvát szöveget a Vulgátával, a legrégibb nyomtatott horvát evangélium-fordítással (1495), és Káldi szövegével, eredménykép kitűnt, hogy a kaj-horvát szöveg mindenütt a magyar fordítás kifejezéseit követi és semmi rokonságot sem mutat a tengerpartról származó legrégibb nyomtatott lekciónáriummal. A zágrábi evangéliumos könyvnek magyar szempontból még külön érdekességet ad függeléke is, amelyben a fordító Pázmány példájára hivatkozva okolja meg, hogy helyesírásában eltért a régi horvát hagyománytól s a némileg megváltozott magyar helyesíráshoz alkalmazkodott.

A XVII. században már nagyobbarányú magyar költői művek is utat talának a horvátság felé. Zrinyi Péter lefordítja (1660) bátyjának, Miklósnak Szigetvár hősiei védelméről írt eposzát, amiáltal a horvátok Karnarutić kis eposza mellé már második költői feldolgozását kapták Szigetvár védelmének. De a magyar irodalomból nemcsak a legkiválóbb alkotások, nemcsak Pázmány és Zrinyi művei találtak utat a horvátság felé, hanem — ami a szellemi érintkezés intenzitására még sokkal jellemzőbb — az irodalomalatti irodalmiság, a maguk korában rendkívül népszerű másod- és harmadrangú írók művei is. Egy ismeretlen XVII. századi horvát költő lefordítja Nyéki Vörös Mátyásnak terjengős alekszandrínusokban írt Dialógusát, a test és

lélek vitája középkori motívumának kései barokk feldolgozását. Ugyancsak Nyékinek egy másik művét, az ember négy utolsó dolgáról, a halálról, ítéletről, pokorról és menyországról hasonló stílusban írt verses elmélkedéseit (*Tintinnabulum tripudiantium*) egy másik horvát költő, Magdalenic fordítja le és a tékozló fiúról szóló bibliai történet verses parafrázisának horvát fordításával együtt 1670-ben egy kis kötetben kiadja. A század végén még egy magyarnyelvű vallásos mű lát napvilágot horvát fordításban Eszterházy Páltól. Az Boldogságos Szűz Mária Szombattja egy ismeretlen jezsuita atya átdolgozásában Draskovich grófné szül. Nádasdy Mária ösztönzésére és költségén 1696-ban jelenik meg.

Míg az említett vallásos és világi irodalmi termékekben a XVI. és XVII. század folyamán mindkét nép művelődése legmagasabbrendű értékeinek kicserélődését figyelhettük meg, ez alatt a tudatos, mondhatnók, tudós-irodalmisság alatt az úgynevezett mélykultúra rétegében is élénk kicserélődés tapasztalható már a XVI. század óta. A már említett horváteredetű népköltészeti elemek a régi magyar irodalomban nem egyetlen emlékei a két népi mélykultúra találkozásának. Horvát részen sokkal több, színesebb és szétágazóbb magyar elemeket találunk. A horvát népköltészet a dalmát tengerparton, Boszniában és a szomszédos területeken az egykorú megfigyelők tanúsága szerint már a XV. és XVI. század fordulója óta teljes pompájában kifejlődött. Szinte a véletlennek tulajdonítható, hogy régi horvát írók (mint pl. Hektorović, Baraković) már a XVI. század folyamán lejegyzésükkel átmentenek az utókorra egy-egy gyöngyszemet ebből az akkor eléggé még nem értékelt népi kincsből. Mások számtalanszor emlegetik műveikben a daloló vitézeket és pásztorokat s maguk is itt-ott a hamisítatlan népköltészet hangjait hallgatják az egyoldalú marinista divatban fogant verseik között. Ezek a szórványos értesüléseink a horvát nép-

költészetről csak egy-egy motívumra vagy hosszabb epikus költeményre szorítkoznak. Valamivel többet tudunk meg a XVII. sz.-i raguzai költőktől, akik már szinte csodálói különösen a gazdag bosnyák népköltészetnek. Közülük éppen a legnagyobb Gundulić (1588—1638) a koronatanú, hogy az ő korában a horvát és szerb népköltészet fő ciklusai már ki voltak fejlődve. „Osman” című eposza harmadik énekében említi a népénekeket, a szűkebb értelemben vett nemzeti hősök mellett már ott találhatók a magyar uralkodók és hadvezérek mint Nagy Lajos király, Hunyadi János és Mátyás, Szilágyi Mihály stb.

Gundulićnak fiatalabb kortársa, a drámaíró Palmotić (1606—1657) ugyancsak ismeri ezeket a történeti alakokat s magyar és horvát földön játszódó romantikus és csodás elemekkel gazdagon átszőtt darabjaiban szinte operettszerű cselekmények középpontjába állítja őket. Ezekben a darabokban újraéled a középkori Magyarország minden hatalma és fénye, Budán nagy vitézi játékok zajlanak le, idegen hősök Magyarországra jönnek vitézséget tanulni. A modern történeti dráma követelményeinek a darabok természetesen nem felelnek meg. Palmotić célja csak az volt, hogy a népénekekből jól ismert hősöket szórakoztató cselekményekkel vegye körül. Zsigmond raguzai tartózkodásának és a Hunyadiak korának eseményei keverednek egymással és a nyugati, főleg az olasz irodalomból származó regényes motívumokkal. Hosszú bonyodalmak után az igazság végül győzedelmeskedik a gonoszság fölött s a költők ilyenkor megható szavakat találnak a magyar lovagiaság dicséretére. Így a Danica című drámában, amelyben Zsigmond király, Hunyadi János és Mátyás (mint raguzai testvérpár!), Szilágyi Mihály s egy Újlaki együtt szerepelnek, Szilágyi megment egy leányt a biztos haláltól s a gyilkost párbajban megöli. Ostoja bosnyák király ekkor dicsérő szavakat intéz a magyar lovaghoz s általában a magyar lovagiasságot is dicsőíti: a szép

magyar földön mindig fognak vitézek teremni, akik fegyverükkel az igazságot védik és a szerencsétleneket segítik.

Mind Gundulić s a többi költők feljegyzései a népköltemények hőseiről, mind pedig Palmotić drámái, amelyek szintén számos ponton érintkeznek a népköltéssel, azt bizonyítják, hogy a középkori Magyarország hősei a horvátoknál rendkívüli népszerűségere tettek szert. A közös harcok a török ellen annyira közel hozták egymáshoz a két népet, hogy a hősi önfeláldozás és a lovagi erények megbecsülésében nemzeti különbségek nem voltak. A horvát vitézek természetesen bevonultak a magyar történelembe. Jurisich Miklós, Kőszeg hős védője horvát létére egyike lett a magyar történelem legnépszerűbb alakjainak.

A XVII. századi igen élénk szellemi kapcsolatokkal ellentétben a XVIII. században bizonyos lanyhulás állt be. A török elleni küzdelmekben és a szabadságharcokban kimerült magyarság csak lassan tudta szellemi erőit regenerálni s kultúrája csak lassan kezdte visszahódítani azt a központi szerepet, amelyet a Dunamedencében régebben betöltött. De igaz az is, hogy éppen a XVIII. század nagyobbik felében hiányoztak olyan lendületes szellemi mozgalmak, mint a reformáció és ellenreformáció, amelyek hatalmas expanzív erőket váltottak ki a magyar szellemből. A fölvilágosodás nálunk csak a század végén kezdi éreztetni hatását. Ez a bizonyosfokú visszaesés a horvát magyar szellemi érintkezésben is érezteti hatását. A magyar irodalom ebben a korban nem hozott létre olyan alkotásokat, amelyek Pázmány és Zrinyi hagyományait méltóan képviselheték volna a horvátoknál. Érdemes végignézni pl. a régi horvát kolostori könyvtáraknak a XVIII. század végén készült jegyzékeit. (A legjelentősebbeket, t. i. a lepoglavai pálosokét, a zágrábi és pozsegai jezsuitákét, a pesti egyetemi könyvtár kéziratтарыában őrzik.) Bár a magyar könyvek számban nem versenyezhetnek a latin, német,

vagy olasz művekkel, a horvátok mögött azonban nem sokban maradnak el. Csakhogy ez a magyar termés jóformán mind a XVII. sz.-é. Káldi prédikációi és bibliája, Pázmány kalauza és prédikációi, Veresmarty, Tarnóczi István jezsuiták művei, névtelen szerzők evangéliumfordításai. A XVIII. század egy-két nyelvtannal és szótárral van képviselve. A magyarországi latin irodalomnak természetesen gazdagabb állománya található fel ezekben a könyvtárakban, csakhogy ez akkor még erópai közkincsnek számított s gyakran a szerzők nemzeti hovatartozása sem dönthető el bizonyosan. Ilyen körülmények között a század első felében jelentősebb magyar hatást alig kereshetünk a horvát irodalomban.

A magyar-horvát szellemi kapcsolatok ebben az időben mégis gazdagodtak és erősebbé váltak; főképp pedig egy új területre terjeszkedtek ki s ez Bosznia volt. A bosnyák ferencesek már a török időkben a horvát lakosság északi irányú vándorlása következtében feljutottak a magyar városokba. A XVI. és XVII. század folyamán azonban műveltségüket leginkább a dalmát tengerparton, vagy Olaszországban szerezték s így velük együtt az olasz szellem vallásos termékei s az olaszos típusú horvát helyesírás messze felhúzódnak Magyarországba, fel egészen Budáig. A magyarországi török uralom megszűntével főképp pedig Buda felszabadulásával a kulturális áramlás iránya megváltozik. A budai ferences szerzetesház s a benne létesített iskola lesz lassanként a bosnyák és szlavóniai ferencrendiek szellemi középpontja. A rendnek több kiváló tagja mint pl. Bračuljević Lőrinc egy nagyobb hitbuzgalmi munka szerzője, Lipovčić Jeromos, Padányi Biró Márton egyik magyar munkájának fordítója s Lastrić Fülöp a termékeny prédikátor mind Budán szerezték műveltségüket vagy mint előljárók hosszabb ideig működtek itt. A budai bosnyák-horvát kolóniából emelkedett ki a század legtermékenyebb ferences írója Pavić Imre is, aki katekizmusokat és prédikációkat írt hívei számára.

Amíg a boszniai rendházakban állandó életveszély közepette az irodalom művelése csak a legnagyobb önfeláldozás árán volt elképzelhető — Lastrić Fülöp említi egyik prédikációs kötete előszavában, hogy munkáját török puszkagolyóval az oldalában írja — Budán európaiasult környezetben nyugodtan dolgozhattak a szerzetes írók. A budai ferenceskolostornak a bosnyák vallásos kultúra felemelésében vitt szerepét ma még csak kevésbé ismerjük, elmélyedő kutatás bizonyára sok érdekes részletet és magyar kapcsolatot hozhatna felszínre.

Ha a XVIII. század nagyobbik felében nem is látunk jelentősebb magyar kulturális kisugárzást, a szellemi kapcsolatok főképp egyházi téren, majdnem azt mondhatnók, a szellemi áramlatok által kevésbé befolyásolt irodalomalatti rétegekben megszakítás nélkül tartanak. A század végére ez a kép bizonyos mértékben megváltozik. Buda nemcsak vallási, hanem világi tekintetben is újra központi szerephez jut a magyar kultúra életében. A Nagyszombatból Budára, majd Pestre áthozott egyetem a korszellemnek megfelelően a tisztán jezsuita intézményből lassanként elvilágiasodik és a művelődés csúcspontját jelenti nemcsak a magyarság, hanem a vele egy államban élő nemzetek, horvátok, szlovákok, szerbek, románok számára is. Mire a felvilágosodás áramlata hozzánk elér, a magyarságot szellemi felkészültségben találja. Ezt a megújulási folyamatot s ennek hatását a horvátság felé élénken szemlélteti Katančić Mátyás Péter (1750—1825) pályája.

Katančić szlavóniai horvát családból származott, fiatalon a ferences rendbe lépett s tanulmányait a rend iskolájában Eszéken folytatta. Később rendje a budai ferences kolostorba küldte, ahonnan az egyetemet látogatta (1778—1779). Ebben az időben a megújuló magyar irodalom művelői különböző ízlésirányok szerint deákos, franciás, németes iskolákba csoportosultak, s főképp a deákosok az eddig inkább csak virtuóz gyakor-

latból és nyelvművelés céljából írt verseiket nemzeti tartalommal kezdték megtölteni. Mint szerzetes Katančič a deákos iskolában találta meg a maga irányát. Amint maga is több költeményében említi, az egyetemen fejlődött ki igazán költői ízlése Szerdahelyi György professzor vezetése alatt, akinek esztétikai elmélete és költői tevékenysége mély hatást tettek rá. Szerdahelyi tanította meg a divatos latinnyelvű verselésre, a választékos kifejezőmódra, a keresett fordulatok, ritka, gyakran a görögből átvett szavak használatára, ami mind hozzátartozott a századvégi klasszicizáló latin költészet modorosságához, s ami a mai olvasóra annyira idegenül hat. A magyar deákosok példájára Katančič nemzeti-nyelvű verseléssel is próbálkozott. Néhány alkalmi ódája és pászorkölteménye érdekes kísérletei a klasszikus versmérték horvát alkalmazásának. Katančič itt is teljesen a magyar minta szerint járt el, t. i. a latin versmértéket ugyanúgy alkalmazta a horvátban, a hosszú és rövid szótagok váltakozására építve fel verseit, amint azt költőink, mint Baróti Szabó, Rájnis, már évtizedek óta s később Révai és Virág is tették. Ez az eljárás azonban a hosszúságot és rövideiséget élesen meg nem különböztető horvát nyelv szellemének nem felelt meg. Katančičból különben is hiányzott az átütő erejű költői tehetség, érdeklődése inkább a tudomány felé vonzotta s 1790 óta szinte kizárólag ennek élt. Az antik geográfia és archeológia tanulmányozásával európai hírnevet szerzett magának s elismeréskép a pesti egyetemen megkapta az archeológia tanszékét, egyúttal az egyetemi könyvtár őre is volt. Betegeskedése miatt történt korai nyugdíjbavonulása után a tudományt még intenzívebben művelte, úgy hogy halála után (1825) számos hatalmas mű kéziratát hagyta hátra. Katančič pályája már szemléltetően mutatja azt a kulturális vonzóerőt, amelyet a regenerálódott magyar főváros a horvátok felé kisugárzott. A horvát költő és tudós a pesti egyetemen találta meg életcéljának beteljesülését.

De Katančić működése a magyar-horvát szellemi kapcsolatok történetében más szempontból is tanulságos. A modern nemzeti gondolat feltámadásának előestéjén talán ő az utolsó költő, akiben még elevenen él a magyar-horvát sorsközösség tudata és hite. Erdődy János báni beiktatására magyarul írt alkalmi ódájában (1790) ezt a magyar-horvát közösségi érzést a bán személyével szemlélteti, mert szerinte „horvát és magyar egyben az”, aki a régi nemzeti szokás szerint fölveszi ezt a tisztséget. A magyarok és horvátok ősi idők óta együtt harcoltak, s ennek a közös multnak szellemében lép az új bán hivatalába.

Katančić ezt a verset éppen abban az évben énekelte, amikor a két nemzet fiai először kerültek egymással vitába a hivatalos nyelv kérdése körül. A kérdés felmerülése új idők új jele volt. A modern értelemben vett nemzeti eszme feltámadásának kezdetét jelentette.

2. *Felvilágosodás, romantika és az új nacionalizmus kialakulása.*

A XVIII. és XIX. század fordulóján a felvilágosodás és romantika Európa népeit, különösen a kis nemzeteket új öntudatra ébresztette. A multbafordulás, a ragyogó nemzeti történelem kutatása, a nemzeti nyelv felkarolása, a nép kulturális kincseinek, a népdaloknak, meséknek felfedezése mind olyan eszmei felismerések voltak, amelyeknek nyomában hatalmas nemzetépítő munka indult meg. A folyamat a Dunamedence népeinél nagyon hasonló módon ment végbe. Ekkor készülnek el, vagy legalább is terveződnek a romantikus koncepciójú összefoglaló nemzeti történetek, tudós társaságok alakulnak a nemzeti nyelv ápolására és a tudományoknak közkinccsé tételére, nagy nyelvtanok, egy-egy nyelv teljes szókincsét felölelő szótárak tervei születnek meg. Egymásután indulnak el a nyelvújító mozgalmak, az eddig hiányzott tudományos és közéleti

kifejezőkészlet pótlására és kiegészítésére. Megkezdődik a népi kultúra termékeinek tudatos gyűjtése és utánzása. Ez a nagy megújhódási folyamat egyformán érintette a magyarokat, horvátokat, cseheket, szlovákokat, szlovéneket, szerbeket és románokat — hogy csak a szomszédos népeknél maradjunk — az eredmények természetesen az egyes népek politikai, vallási és gazdasági adottságai folytán igen különbözőkép alakultak. A magyarság ebben a nemzeti megújhódásban a Dunamedence népei között mindig előljárt, vezetőszerpet vitt s a nyugatról kapott új eszméket, keleti és déli szomszédai felé állandóan közvetítette.

A horvát nemzeti öntudatosodás sok tekintetben magyar hatás alatt és magyar mintára ment végbe. Ennek a folyamatnak első állomása a hivatalos nyelv körüli vita volt. A magyarság már a XVIII. század végétől fokozatosan arra törekedett, hogy államát nemzeti állammá építse ki. Ennek megvalósításához az első lépés az volt, hogy a magyar rendek a latin hivatalos nyelv helyébe a magyart óhajtották bevezetni. A mozgalom nem maradt meg az egyszerű adminisztratív újítás jellegénél, hanem kulturpolitikai kérdéssé nőtte ki magát. Vita indult ugyanis arról, hogy egyáltalán alkalmas-e a magyar nyelv az állami életben való használatra, s alkalmasság esetén még a hiányzó szakkifejezések, amelyek, a latinban és németben rég készen voltak, hogyan pótolhatók. Ez a megfontolás viszont a nyelvújítási mozgalmat tette időszerűvé. A horvátság ezekkel az új eszmékkel szemben kezdetben a régi állapothoz való hű ragaszkodás elvét vallja. 1790-ben a magyar országgyűlésre küldött követeknek adott utasításokban a horvát rendek világosan kifejtik álláspontjukat a magyar hivatalos nyelvvel szemben. Magyarország — mint mondja az utasítás — vegyesnyelvű ország, ami történeti fejlődés eredménye, t. i. a legrégebbi időktől fogva különböző nyelvű népek telepedtek területére. Már csak emiatt is szükséges a latin

nyelv megtartása. Ezenkívül Magyarországnak mellék-tartományai vannak, amelyek nemcsak más nyelven beszélnek, hanem különálló szláv népet alkotnak (*distinctum populum Slavicum efficiunt*), s mivel a magyar nyelvet olyanokra, akik nem beszélik, rákényszeríteni nem lehet, az alkotmányos latin nyelvet meg kell tartani a régi használatában.

Ez a horvát megnyilatkozás még teljesen a régi világ szellemét tükrözi. A horvátok egyelőre nem gondolnak arra, hogy saját nyelvüket műveljék ki közéleti használatra s azt állítsák a magyarral szembe. Az egyre erősödő magyar nacionalizmus természetes fejlődésének amúgy sem vethettek volna gátat, s pusztá tiltakozással nem lehetett már megakadályozni, hogy a magyarság fokozatosan ki ne építse a nemzeti nyelv széleskörű használatán alapuló nemzeti államát. Az általános európai fejlődés mindenütt a nemzeti nyelv kultuszának kedvezett, s a horvátok a latinhoz való görcsös ragaszkodással saját nemzeti ügyüket nem segítették előbbre.

Talán feltűnőnek látszik, hogy a magyar fejlődéssel párhuzamosan a horvátság ugyanakkor miért nem karolta fel saját nyelvének, mint nemzeti fennmaradása biztosítékának kultuszát. Egyrészt a horvát nemzeti öntudat ekkor még csak a nemesség politikai öntudatát jelentette és ez a nemesség a latinban látta kiváltságos helyzetének egyik ősi biztosítékát. Másrészt a horvátság akkor még nem is rendelkezett olyan átfogó és egységes nemzeteszmével, mint a magyar nép. A ma horvátnak tekintett földek a történelem folyamán, különösen a török hódítások következtében beállt eltolódások folytán kisebb politikai egységekké fejlődtek, amelyekben az erős partikuláris politikai öntudat elhomályosította a nagyobb nemzeti egységbe való tartozás tudatát. Bosznia még török uralom alatt volt, az itteni horvátság tehát politikailag teljesen elszigetelten élt s csak vallása szerinti öntudat élt benne. Katolikusok és mo-

hamedánok semmiféle nemzeti közösséget nem éreztek, a pravoszláv elem pedig határozottan szerbnek vallotta magát. Dalmácia csupán 1797-ben került a Habsburg-ház uralma alá, a régebbi velencei kormányzat itt sem kedvezett a szélesebbkörű, a határokon túl néző nemzeti öntudat kifejlődésének. A tulajdonképeni Horvátországból és Szlavóniából tekintélyes részek az osztrák határőrvidékbe voltak szervezve és katonai közigazgatás alatt állva közvetlenül a bécsi kormányzattól függtek. A politikailag számottevő s így a nemzeti öntudat kikristályosodásában szerepet játszó horvátságot tulajdonképen csak néhány vármegye nemessége jelentette. Mindehhez hozzájárult, hogy a politikailag ennyire széttagolt horvátság ekkor még nem rendelkezett egységes irodalmi nyelvvel és helyesírással. A politikai és kulturális tájegységeken belül a történelem folyamán a helyi dialektusból partikuláris irodalmi nyelvek keletkeztek, amelyek a XVIII. és XIX. században már mind jelentékeny hagyományokra tekinthettek vissza. A magyar-horvát szellemi kapcsolatok szempontjából leginkább számottevő horvát területeken ekkor három különböző irodalmi nyelv élt, három különböző helyesírási rendszerrel. Külön irodalmi nyelvet használt a horvát tengerpart északi része, Fiume és Buccari tájéka a szomszédos szigetekkel, ahol az ősi ča-nyelvjárás (a ča = mi? kérdőszóról így nevezve) igen régi irodalmi értéket tudott felmutatni. Külön nyelven írt és beszélt a Zágráb- és Varasd-vidéki úgynevezett kaj-horvátság. Végül Szlavóniában, a (történeti Szlavónia három keleti megyéjében) što-dialektus (što = mi?) egyik változatából fejlődött ki az irodalmi nyelv, főleg egyházi írók működése folytán. Bár ezek a provinciális irodalmak igen szép tradíciókra tekinthettek vissza, de mivel egész termésük (főképen azokon a területeken, amelyeknek lakossága a horvát nép politikai gerincét alkotta) elsősorban vallásos jellegű volt, az egyes irodalmi nyelvek világi vonatkozásban nem álltak a kiműveltség

olyan fokán, hogy bármelyik is alkalmas lett volna az állami életben a latin szerepének betöltésére. A főhiány azonban mégis az volt, hogy hiányzott az egység nemcsak az irodalomban, hanem a horvát nemzeti élet minden vonatkozásában. A magyar és horvát nemzeti kultúrtörékvések sorsában éppen az volt a döntő különbség, hogy a történelem folyamán szétagolódott horvátság politikai és kulturális életéből hiányzott az a központi mag, amely köré a megújuló nemzeti élet minden vonatkozása s elsősorban az irodalmi nyelv művelése kikristályosodhatott volna. Ezért a horvát nemzeti irodalom kibontakozása csak későn indulhatott el és csak lassan haladhatott. Az első lépések a nemzeti nyelv kiművelése felé irányultak. Ebben a tekintetben már a XIX. század első évtizedeiben a sikeres magyar példa hatott serkentően a horvátokra. Már Katančić próbálkozott nyelvújító kísérletekkel. Éppen a magyar példa hatása alatt teljesen új tudományos terminológiát akart teremteni. Hatalmas szótára, bibliafordítása, geometriai tankönyve hemzsegek az általa csinált új szóktól. Hatása azonban rendkívül csekély volt, mert említett művei kéziratban maradtak, egyedül bibliafordítása látott 1831-ben (elkészülése után mintegy négy évtizeddel) napvilágot, ekkor azonban a fejlődés már régen túl volt Katančić nyelvén.

Ugyancsak magyar mintára indult meg egy későbbi horvát nyelvművelő mozgalom Vrhovac Maksimilijan kezdeményezésére. Vrhovac élénk kapcsolatokat tartott fenn a magyar szellemi élettel. Pesten mint a központi papnevelő intézet vezetője, szemlélhette azt a nagy szellemi megújulást, amelyen a magyarság a XVIII. század utolsó évtizedei óta keresztülment. Később mint zágrábi püspök maga vette kezébe a horvát nyelv kiművelésének ügyét. 1813-ban felhívást intézett egyházmegyéje papjaihoz, amelyben kifejtette a régi nyomtatott horvát könyvek és a népi irodalmi termékek gyűjtésének szükségét. Célja elsősorban nyelvművelés

volt. Szerinte az illír nyelv (a különböző horvát dialektusok összefoglaló neve) annak ellenére, hogy különböző vidékeken a dialektusok sokaságára tagozódott szét, egyetemlegesen az egyes szókban és szólásokban megőrizte tisztaságát és választékosságát. S bár a különböző dialektusokba számos idegen elem is keveredett, az eredeti szavaknak nagy bőségét tartalmazza. Ezért szükséges olyan régebbi írások gyűjtése, amelyekből ez a bőség kitűnik és tovább fejleszthető. Ezek a szótárak, prédikációk és költői munkák. Mivel azonban ezek egyedül nem őriztek meg minden szót, a tanult embereknek s magának a népnek ajkáról is kell gyűjteni egyes szavakat, szólásokat, közmondásokat s főleg népi énekeket. Ilyenirányú gyűjtést egyházmegyéje papjainak lelkére köti. Vrhovac lelkes kezdeményezése nem hozta meg minden tekintetben a várt eredményt. Ha történtek is ilyen gyűjtések, ezekből nem alakult ki sem egy nagyobb méretű szótár, sem szólásgyűjtemény, sem a nemzeti irodalom bibliográfiája vagy éppen népköltési gyűjtemény. A talaj még nem volt eléggé előkészítve.

Hogy a horvát nyelvi és irodalmi megújulás ezekben az években mennyire még a kezdet kezdetén járt, s mennyire a magyar példa után indult, élénken szemlélteti egy másik érdemes horvát hazafinak és írónak, Nagy Antonnak őszinte vallomása az 1818-ban kiadott horvát kalendáriumának előszavában. (Novi i stari kalendar horvatski za prosto leto 1818). Nagy a magyar Helytartótanácsnál a cenzori tisztséget töltötte be, s mint maga mondja, nyolc év alatt alkalma volt megfigyelni, hogy érdemes horvát könyvek alig látnak napvilágot. Azt is látta, hogy a horváttal szomszédos népek anyanyelvük kiművelésében és könyvek kiadásában már mind előbbre jártak. „Nem fogom én itt a most dicsőségesen uralkodó ausztriai háznak összes országait felemlíteni, amelyek — hogy nyelvükben és helyesírásukban előbbrehalad hassanak, a durva és idegen szavaktól azt megtisztíthassák, kellemesebbé tehessék, s

így megjavítva hagyományozhassák utódaikra, — először külön tanintézeteket állítottak föl, majd értelmes tanítókat helyeztek élükre, hanem csupán a magyar Korona alá tartozókat akarom emlékezetbe hozni és megmondani, hogy most Magyar-Horvát- és Szlavónországban nincsen tanintézet, amelyben ne lennének a magyar nyelvnek, némely helyeken pedig, főkép a magasabb iskolákban a német, latin és francia nyelvnek tanítói; sőt mi több, az imént említett nyelveken kívül Bécsben a németeknél is emeltek magyar nyelvű tanintézetet; ennyire képesek voltak a magyarok a nyelvüket, amely pedig már alacsonyra süllyedt, felemelni. Ezáltal nagyobb értéket adtak neki, nemzetüknek pedig jobb állhatatosságot és megbecsülést szereztek.

Mikor fog azonban Horvátország, Szlavónia és Dalmácia idáig jutni? Mikor fognak ezek az országok ilyen-mivel dicsekedhetni? Mikor fogják a helyesírás tökéletességét és az irány kellemét elérni? Mikor fogják anyanyelvük tanítóit megkapni, őket látni s rájuk hallgatni? Adja Isten, hogy mindezekre a kérdésekre hamarosan ezen országok hasznára és dicsőségére vidám feleletet adhassunk."

A vidám felelet azonban nem jött meg olyan hamar, ahogy azt a lelkes horvát hazafiak óhajtották. Az új eszmék számára a talajt csak lassan lehetett előkészíteni s Vrhovac és Nagy kortársai még nem az alkotó, csak a lelkesítő, a nemzeti szellemet ébresztgető generáció lehettek. Így még évekkel később is a hasonló gondolkodású és ugyancsak a magyar példán lelkesülő korársuk Mikloušić Tamás plébános keserűen panaszkodik 1821-ben megjelent egyik munkájának (Kivonat mindenféle dolgokból) előszavában az általános részvétlenség miatt. Ebben a művében rövid horvát történetet ad, felsorolja a horvát írókat rövid életrajzi megjegyzésekkel, hazai gazdasági kérdéseket tárgyal, horvát közmondásokat, bölcs szentenciákat nyújt s végül híres dolgokat ír le. Egyszóval összegyűjtötte mindazt,

ami az egykorú olvasót nemzeti szempontból érdekelhette. Mint Vrhovac és Nagy előtt, Mikloušić előtt is a magyar kezdeményezés példája lebegett. Előszavában visszaemlékezik ifjú korára, amelynek benyomásai döntően befolyásolták későbbi működését: „1787-ben és a következő években (amikor Magyarországnak fővárosában Pesten az örök emlékezetre méltó József-féle közös szemináriumban a hittudományokat hallgattam) csupán néhány magyarból (kezdetben csak négyből) társaság alakult, akik annak szentelték magukat, hogy nemzeti magyar nyelvüket megjavítsák, kiműveljék és fölemeljék. És imel! hogy ez a társaság a tudomány- és hazaszerető hatalmasok segítségével mire haladott, már régóta nyilván látszik, minthogy a magyar nyelv Európának majdnem első nyelvei közé számítódik, mint amelyen vallási és világi, valamint országos dolgokat egyaránt teljesen megfelelően lehet intézni. Miért nem lehetne ugyanezt horvát nyelven is, amely sok nyelv előtt dicsekedhetik szóbőségével? Ezt a szerencsét én már meg nem érem, de azért engem még a sírban is vigasztalni fog a gondolat, hogy a hazafiak valamikor emlegetni fogják: Volt egyszer többek között egy olyan hazafi, akinek forró óhajtása volt, hogy a nemzeti nyelv kiművelésével szerezzen hazájának dicsőséget, de törekvéseit, aki óhajtotta volna, nem bírta, aki bírta volna, nem akarta segíteni.”

Mikloušić törekvései, ha nem is vezettek teljes eredményre, a horvát kulturális öntudat felébresztéséhez nagyban hozzájárultak. Típusa volt ő annak az írónak, akinek alakjával a nemzeti eszme ébredése idején a kis népeknél mindenütt találkozunk. Nem az átütőerejű írói tehetség adja kezébe a tollat, hanem a józan megfontolás. A szomszédos haladottabb nép kultúrájába bepillantva önkénytelenül is összehasonlításokat tesz szűkebb hazája viszonyaival s az elmaradottság érzése ösztönzi kulturális munkára. Amint a XVIII. századvégi magyar testőrírók, Bessenyei és köre Bécsben esz-

mélnek rá a magyarság kulturszükségleteire, ugyanez ismétlődik meg a Pesten tanuló Mikloušić-csal vagy az ott működő Naggyal. S amit számunkra a német és francia kultúra jelentettek, ugyanazt jelentette a szomszédos horvátságnak a magyar példa.

Mikloušić kezdeményezése főképp a nyelvújítás tekintetében indult a magyar példa után. Műveiben lépten-nyomon használja a magaalkotta neologizmusokat, amelyek gyakran emlékeztetnek a magyar nyelvújítás kifejezéseire. Pontosabb filológiai vizsgálat bizonyára meg tudná állapítani konkrét esetekben a közvetlen hatást is. Ma ennek már természetesen csak történeti jelentősége van, mert az egységes horvát irodalmi nyelv létrejöttékor a kaj-horvát nyelvjárás szókincsével együtt Mikloušić neologizmusai is kiszorultak az irodalmi használatból.

A horvát kulturális öntudat ébredése a század harmincas évei elején kezd általánossá válni. Különösen az 1832-ik év jelent nevezetes fordulópontot. Ebben az évben adja ki többek között Drašković János gróf a nevezetes röpiratát, amelyben a magyar országgyűlésre kiküldött horvát követeknek ad tanácsokat politikai magatartásukat illetően. (Disertacija iliti razgovor). Ez a röpirat összefoglalja mindazokat a kérdéseket, amelyek az akkori politikai életben felvetődhettek. A hivatalos nyelv ügye, a vallási kérdés, az adóügy, Fiume hovatartozása s hasonló problémák foglalkoztatták a tevékeny szellemeket. Ezek közül a horvátság egyetemét nemcsak politikai, hanem kulturális szempontból érdeklő ügy a hivatalos nyelv kérdése volt. A magyar nyelv fejlődése ebben a korban már olyan fokra jutott, hogy a közösségi élet bármely területén alkalmazható volt. A már élemedett korú Drašković rugalmas gondolkodására jellemző, hogy a korszellem természetes folyamányának tartja a nemzeti nyelv kiművelését és széleskörű használatát, de elítéli egy nyelvnek idegen nemzetre való kényszerítését: „Visszatérve az ellenté-

teinkre, amelyek a magyarokkal szemben fennállnak, ismerjük el önként, hogy szabad s éppen igazságos dolog minden népnek a saját nyelvét beszélni, írni és művelni, úgyannyira, hogy azt értse s mindenféle írást el tudjon rajta intézni. Annak a nemzetnek, amely ezt nem tudja felmutatni, nincs igazi, azaz erkölcsi hazája, minthogy ezt a lakosság és a lakóhely harmóniája alkotja. Minden államnak lakói csak a tettekben, szavakban, könyvekben megnyilatkozó erkölcsi kultúrájuk mértékének arányában tartozhatnak az emberi társadalomhoz. Ezért éppen ideje volt, hogy a magyarok ezt a kötelességüket dicsően teljesítsék. Azonban nem következik ebből, hogy ők egy másik, velük szerződött és saját régebbi nyelvét beszélő nemzetet a magyarhoz kényszeríthetnek, amikor a szerződési törvény ezt nem parancsolja." S itt Drašković is a latint veszi védelmébe, mint amely a különböző nyelveket beszélő vidékek között eddig egységet teremtett. Emellett azonban a nemzeti nyelv kiművelésének szükségét is hangsúlyozza: „Kötelesek vagyunk azonban a magyarok jó példáját követni, s nekik ezáltal bebizonyítani, hogy jó és okos cselekedeteiket mennyire értékeljük. Ezért mutassuk meg, hogy nekünk is van nemzeti nyelvünk, amely minden kiművelésre képes és érdemes, vezessük be nyelvünket a mi ügyeinkbe s igyekezzünk a mindennapos közéleti és irodalmi szükségletekhez idomítani, amint azt a magyarok már régóta teszik. S ezáltal, higgyétek el, legjobban megfelelnünk a heves magyar követelésre a nyelv ügyében."

Drašković e szavai már teljesen kiérett állapotban mutatják azt az eszmei fejlődést, amelyen a horvát gondolkodás 1790 óta végigment. A magyar nemzeti állam kiépítésének gondolata, a magyar nyelv ápolása és hivatali használata kezdetben a horvátoknál csak a latin fokozottabb hangsúlyozását s mintegy politikai védőbástyává való kiépítését idézte elő. A folyamat azonban nem állt meg itt, hanem Vrhovac, Nagy, Mikloušić

kezdeményezésén keresztül eljutott arra a pontra, hogy a horvát nyelv kiművelését és a sajátos nemzeti kultúra kiépítését a fennmaradás és az erkölcsi létjogosultság miatt tartotta szükségesnek. Drašković szavaiból tűnik ki először világosan, hogy a magyar nemzeti megújulás példájára a horvátoknál végbement hasonló folyamat végül is a magyarsággal való szembefordulásra vezetett. Ugyanazok az eszmék, amelyek a magyarság felemelkedését idézték elő, a vele államközösségben élő népekben s így a horvátokban is önkénytelenül a veszélyeztetettség érzését keltették s a nyomukban fellépő folyamat politikai szembefordulásra vezetett.

A romantikus nemzeti eszme feltámadásának ebben a divergens fejlődésben rejlik tragédiája. Mindegyik nép a maga nyelvét, a maga történetét és népi hagyományait tekintette szentnek, s naív önzéssel a maga számára ezekből teremtett legfőbb kultuszra érdemes szentségeket gyakran a szomszédok hasonló értékeinek lebecsülése árán is, de közben megfeledkezett arról, hogy a szomszédjában ugyanez történik, gyakran éppen ellenérv gyanánt és védekezésből. A horvát-magyar viszonyban is a romantikus nemzetszemlélet kialakulása hozott döntő fordulatot. 1832-ben Drašković Disszertációjával egyidőben más hasonló jelenségek is mutatkoznak. Egy ismeretlen horvát költő hosszabb verset ír Rohony György latin verse nyomán, amelyben a szláv nemzeti dicsőséget, „melyet Dugonics és a hozzá hasonló magyarok a szlávoktól el igyekeztek venni” visszaszerzi. Hosszan tárgyalja a magyar történelemben szereplő szláv, főleg horvát hősöket s felsorolja, hogy a magyarság mi mindent köszönhet nekik. Ugyancsak ebben az évben jelenik meg Derkoosz Iván latin röpirata, amelyben már Herder szellemében s a fiatal szláv nyelvtudomány eredményeinek felhasználásával bizonyítja a horvát irodalmi nyelv kiművelésének és egysegítésének szükségét s egyúttal állást foglal a magyar hivatalos nyelv általánossá tétele ellen. Ezek a

jelenségek a század harmincas évei folyamán egyre sűrűbbek lesznek, s Gaj Lajos működésében kifejezetten magyarellenes tendenciát öltenek.

A régi fejlődési irány ilyen elhajlása következtében eltűnt az a közös lelki alap, amely eddig lehetővé tette a gazdag magyar-horvát szellemi kapcsolatok kialakulását. A régi, a helyesen értelmezett érdekközösségen alapult s a vallási és kulturális rokonság által nagyban támogatott politikai megértés helyébe mindkét oldalon a szűkkeblű, túlzó nacionalizmus lépett s ezzel a szellemi kicserélődés, ha nem is szakadt meg teljesen, jelentékenyen csökkent. A megújhódott horvát irodalom új ideálok felé tekintett. Az irodalmi öntudatba eddig ismeretlen eszmék, a pánszlávizmus és ennek szűkebb válfaja, az illirizmus vonultak be. A művészi iránykeresés a túlnyomó szomszédos német hatásokon kívül a cseh és orosz minták hatása alatt alakult ki. Kezdetben a romantikus, eléggé megfoghatatlan illír, majd a konkrétebb horvát öntudattal szinte logikus következményképen együtt járt a magyarellenes tendencia is. Ez az irodalom nagyon kevés szellemi érintkező pontot mutat a magyarral. Az illír mozgalom egyik legtehetségesebb költője, Mažuranić Iván (1814—1890), aki különösen a „Cengić aga halála” c. rövid eposzával tűnt fel, ifjú éveiben kapcsolatba került a magyar szellemiséggel. Két évi (1834—35) szombathelyi tanulmányi idejére esik költői pályafutásának kezdete. A Gaj által megindított Danica c. folyóiratban számos verse jelent meg, amelyek a magyar iskolák akkori poétai gyakorlatának megfelelően óklasszikai versformákban íródtak, s itt-ott magyar irodalmi reminiscenciákat is mutatnak.

Az ilyen és hasonló kapcsolatok azonban egyre halványabbak lesznek. Talán még Bogović Mirko (1816—1893) mutat nemzeti romantikus drámáiban felfogás és költői dikció dolgában rokonságot Vörösmartyival, de a legnagyobb horvát költő Preradović Péter (1818—

1872) működésében már nyoma sincs a magyar szellemmel való kapcsolatnak. A XIX. század horvát irodalmát tanulmányozva az olvasónak szinte az az érzése, hogy a horvátság a Drávánál kulturális falat vont maga elé.

Csak némileg változik meg a helyzet az első világháború táján. Ekkor a mai horvát irodalom legizmosabb tehetsége Krleža Miroslav határozottan magyar irodalmi hatások alatt kezdi írói működését. Mint a pécsi katonaiskola növendéke ismerkedett meg a magyar irodalommal. Lírájában inkább a német Rilkével s némileg Adyval mutat rokon vonásokat, prózája azonban határozottan emlékeztet Szabó Dezsőnek élettel teli, húsból-vérből való írásaira.

A legfiatalabb horvát írónemzedékből Velebit Josip magyar kapcsolatai érdemelnek említést. Ady, Kosztolányi, Babics megleghangú, a horvát nyelvet virtuóztatással kezelő, mindenkép hivatott tolmácsolóra találtak benne.

A tudomány területén különösen a történetírásban a kapcsolatok természetszerűen sokkal élénkebbek voltak. Amíg a latin volt az európai tudományosság nyelve, a horvát tudósok természetszerűen a magyarországi szerzők műveit s a magyar forráskiadványokat rendszeresen felhasználták. Történettudósok, mint pl. Krčelić Balthazár (1715—1778) élénk kapcsolatokat tartanak fenn magyar kortársaikkal. A nacionalizmus korában ez az érdeklődés nem annyira a szellemi rokonság, mint inkább a tudományos viták jegyében csak fokozódik. Már Horváth István idejétől állandóan napirenden van a kérdés, vajjon Horvátország fegyverrel meghódított, alávetett része vagy szerződéssel szabadon csatlakozott társországa-e Magyarországnak. A közjogi harcokban politikai fegyverként is felhasznált elméletek fölött nemzedékek vitatkoznak. Horváth István, Szalay László, Pesthy Frigyes, Karácsonyi János magyar részről, Kukuljević, Rački, Klaić, Šišić horvát részről jelzik

a fejlődés állomásait. A világháborút megelőző években a horvát történészek közül különösen Šišić emelkedett ki kitűnő szakképzettségével és a magyar szakirodalomban való ritka jártasságával. Egyúttal ő volt az, aki a magyar felfogást leginkább megközelítő álláspontot foglalt el a magyar-horvát államközösség keletkezésének kérdésében. A horvát történettudósok között egészen kivételes helyet foglalt el az 1931-ben tragikus véget ért Šufflay Milán. Šufflay egyike volt azoknak a századunk első évtizedeiben egyre ritkábban felbukkanó horvát hazafiaknak, akiknek számára a Dunamonarchia nem elavult és kényszeredett együttélési formát, hanem a horvátság nyugathoz tartozásának és nemzeti fejlődésének legfőbb biztosítékát jelentette. Ebből a felismerésből fakadt Šufflaynak egyúttal mélységes magyarbarátsága. A maga idejében ez a magatartás természetesen nem volt népszerű a jugoszláv eszmeáramlatoktól átítatott háború-előtti Horvátországban. A zágrábi egyetem tisztán személyi okokból megtagadta habilitációját s így a Pesten tanulmányokat folytató fiatal tudós a Nemzeti Múzeum könyvtárába került tisztviselőnek. Ezek az évek döntően befolyásolták tudományos fejlődését. Bár 1908-ban a zágrábi egyetem professzorává nevezték ki, előadásait az ellenséges hangulatú ifjúság magatartása miatt nem tarthatta meg. Elveihöz és mélységes magyarbarát érzéséhez haláláig hű maradt. Az idő őt igazolta. Jellemző, hogy a tragikus halála alkalmával a zágrábi egyetem ifjúsága az európai közvéleményre appellált, és felháborodva ítélte el a gyilkosságot.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárából Šufflayéval együtt még egy tudós pálya indult el, amely a magyar-horvát szellemi kapcsolatok történetében határkövet jelent. Šufflay ösztönzésére a fiatal Bajza József is a horvát problémák felé fordult. Irodalomtörténeti tanulmányaival, népszerűbb ismertetéseivel igyekezett a horvát kultúrát közelebb hozni a magyar-

sághoz, hírlapi cikkeiben pedig állandóan éber figyelemmel kísérte a horvát, majd később a jugoszláv politika változásait s így itthon állandóan ébrentartotta a déli szomszédok iránti érdeklődést.

Horvát részről Šufflay után sokáig nem volt senki, aki a tudományos kapcsolatok szálait felvette volna. Legújában egyházi részről történt szépsikerű kezdeményezés. A zágrábi egyházmegye régi liturgiájának tudós kutatója, Kniewald Károly zágrábi teológiai professzor sikeresen terjesztette ki kutatásait magyar területre is. Dolgozatai és előadásai egyre mélyebb bepillantást hoztak a magyar-horvát szellemi kapcsolatoknak ebbe az eddig teljesen elhanyagolt területébe. Az általa szervezett fiatal kutatógárda magyarországi tanulmányútján tudományos intézeteinken igen szép reményekre jogosító sikeres kutatásokat végzett a közelmúltban. Ezzel újra megnyílt a lehetősége annak, hogy a jelen háború kibontakozása után a magyar és horvát szellem ismét egymásra találjon.

II.

MAGYAR-SZERB KAPCSOLATOK.

1. Középkori nyomok. A magyar kulturtalaj hatása.

A gazdag középkori magyar-horvát szellemi érintkezésnek nem találjuk párhuzamát magyar-szerb viszonylatban. A vallási közösség és a szoros egyházi kapcsolat, amely elindítója és hosszú ideig egyetlen ápolója volt a kulturális javak kicserélődésének, hiányzott ezen a területen. A középkori szerb vallásos élet teljesen görög mintára alakult ki, a szerb egyház minden intézménye hű másolata volt a konstantinápolyi mintának. A liturgikus könyveket görögből fordították, az évkönyvek, feljegyzések, oklevelek, s az irodalomhoz legközelebb álló meséstartalmú apokrif iratok mind

a görög hatás nyomait viselik magukon. Amikor pedig a bizánci birodalom megdőlésével és magának a fővárosnak török kézre jutásával (1453) a bizánci-görög művelődés elvesztette maga mögül természetes politikai támaszát s ezáltal ekszpanzív erejét, az „orthodoxia” letéteményese a „Szent Oroszország” lett. A szerbség ezután Oroszországban látta nemcsak az „igazhitőség” védelmezőjét, hanem egyúttal minden vallási és szellemi érték ősforrását. Ha a nyugati kereszténység kötelékébe tartozó országokban a középkori művelődés szorosan összekapcsolódott az egyházi és vallási élettel, a keleti keresztény közösségben megéppenséggel az egyház és a vallás teljesen azonosult a tudás forrásával és a műveltséggel.

Magyarországon a keleti kereszténységnek csak csekély nyomai maradtak az Árpád-korból. A túlnyomó latin befolyás később ezeket a nyomokat is szinte teljesen elmosta, s Magyarország egyike lett a római egyház leghűségesebb fiainak. Így a pravoszláv szerbséggel egyházi és vallási alapon semmi közösséget sem érezhetett, ami egyúttal magyarázza a horvát viszonylatban ismertetett szellemi kapcsolatok teljes hiányát. Ha a magyar szellemnek mégis némi penetrációját figyelhetjük meg a szerb földek felé, ezt másutt, nevezetesen az állami és jogi élet terén találjuk. Amikor az önálló szerb állami élet Nemanja főzsupán uralkodása idején a XII. század második felében kezdett kibontakozni, a szerb földek szomszédságában két olyan szilárd államalakulat volt, amely az állami berendezkedésnek mintául szolgálhatott s ezek: a bizánci birodalom és Magyarország voltak. Nemanja főzsupán 1198-ban kelt szerbnyelvű oklevelében, amellyel az Athos-hegyi Hilandar kolostort megújította, rámutatott erre az előtte lebegő két példára: „Isten a népeket uralkodókkal erősítette meg, így a görögöket császárokkal, a magyarokat királyokkal,” hasonlóképp állította Isten a szerbek élére őt főzsupánnak. A bizánci birodalom ekkor még utolérhetetlen magasság-

ban állt a szerbek szemében. Amint az egyházi hierarchiában a bizánci egyház az egyetemességre tartott igényt, éppen úgy az államok hierarchiájában a bizánci birodalom eszmeileg az egyetemesség alapján állt, tehát tulajdonképpen viláгурalomra tartott igényt. A szerb állami élet berendezésében Nemanja nem vehette mintának a bizánci birodalomnak ezt az eszmei tartalmát, ellenben a magyar királyság, amely erre az időre már többé-kevésbbé függetleníteni tudta magát a görög uralkodók hatalmi igényeitől, élő példa lehetett Nemanja számára a függetlenség és egység megteremtésében. Fia, István már fölvette a királyi címet és koronát kapott apájától. A királyság intézményében a szerbeknél határozottan a magyar minta hatása ismerhető fel. Bár maga a király szó a magyarban szláv eredetű, de jelentéskörének kialakulása és a király államjogi helyzetének kikristályosodása a Dunamedencében annyira speciálisan magyar lett, hogy a szerb szomszédságban az intézmény megjelenése és hatalmi körének kialakulása önkénytelenül is magyar hatásra enged következtetni. A szűkszavú források természetesen nem engednek meg messzebbmenő következtetéseket. Nem érdektelen azonban, hogy Nemanja fia, István, a szerbek első királya 1222-ben kiadott oklevelében megismétli atyjának szavait a szomszédos görög és magyar államról.

Ezek a halavány nyomok a korai középkori magyar-szerb kapcsolatok történetében nem mosódnak el a későbbi századok folyamán sem teljesen. Később a jogi élet kialakulásában jelentkeznek világosabban. A középkori szerb jogi élet legszebb írásbeli emléke, Hatalmas Dusán (1331—1354) törvénykönyve bizonyos részletekben a magyar jog befolyására mutat. A kiváló cseh történész, szerb specialista, Jireček Konstantin mutatott rá, hogy Dušan törvénykönyvének némely része, nevezetesen a perbeidezés módja élénken emlékeztet a középkori magyar jogszokásra. Jireček ezt a nézetét szélesebb alapokon nem próbálta dokumentálni, de valószínű,

hogy a részletkutatás másirányú összefüggéseket is napvilágra hozhatna.

Amikor a középkori szerb államot a török támadások megdöntötték, a Balkánon maradt szerb többség felé még ezek a gyenge kulturális szálak is elszakadtak. A szerb nép egészen más életviszonyok közé került. A török hódítás ugyanis nemcsak a szerb államot bomlasztotta fel, de fokozatosan tönkretette a középkori szerb kultúrát is és az egész nemzetet a középkorinál alacsonyabb életszínvonalra süllyesztette. A tisztán katonai hódításon felépült török birodalom csupán a hadászat terén tudott nagyot alkotni, de egyoldalú vallási jellege miatt azokat az európai keresztény kultúrákat, amelyek huzamosabb ideig hatalma alatt állottak, felbomlasztotta és teljesen a maga képére formálta át. Amikor tehát a szerbek állami önállósága fokozatosan felmorzsolódott (1371—1459) és a nép nagy többsége beszerveződött a török birodalomba, a szerbség is átvette a török alatt élő nem mohamedán népek életformáját. A „rája”, a jognélküli alattvaló sorsa jutott neki oszályrészl, s hogy ez mit jelentett, az a magyarországi török hódítás korából ismeretes. A szerbség legnagyobb része egy ázsiai kultúrájú, az európai kereszténységtől merőben elütő erkölcsiségű nép uralma alatt élt a XV. század végétől egészen a XIX. század első évtizedeiig. Életszínvonala leszállítását nemcsak az állandó harcok okozták, de nagyban hozzájárultak az állandó vándorlások is. Ahogy a török hódítás észak és északnyugat felé előrehaladt, ugyanúgy nyomult a szerbség is előre e tájak felé, részint mint az ozmán hadsereg harcosa, részint mint iparos és kereskedő ellátója. Ezek a szakadatlan vándorlások egészen primitív életforma kialakulását tették szükségessé. Állandó lakhelyről természetesen szó sem lehetett. A XVII., sőt még a XVIII. századból is vannak feljegyzések, amelyek arról tanúskodnak, hogy a szerb nép legnagyobb része földbevéjt kunyhókban lakott, sőt temploma is legtöbbször a föld

alatt volt. Főfoglalkozását az állattenyésztés és az ezzel kapcsolatos kereskedelem tette, némi ipart is űzött, földműveléssel azonban jóformán egyáltalán nem foglalkozott. Ez a pásztorkodó nomadizáló életmód tette lehetővé, hogy a szerbek aránylag könnyen átvészelték a török időket és korántsem szenvedtek akkora népi erővesztéseket, mint pl. a magyarok vagy horvátok. A primitív lakóhelyek odahagyása nem jelentett anyagi kárt, megmunkált földjeik nem voltak s a nagyszámú nyájakkal könnyű volt akár ezres tömegeknek is az éhhalál veszedelme nélkül messze vándorolniok. Mivel az oszmán birodalom születési előjogokat nem ismert, s a keresztényeket általában a jogfosztott „rája” sorára juttatta, a szerb népnél is megszűnt a régi társadalmi tagozottság. A felszabadító háborúk idejéből egy egykorú német leírás Szerbiáról meg is jegyzi: „Von Adel findet sich in solchem Landt niemandt sondern lauter razische Pauren.” Tehát éppen az a réteg hiányzott, amely az újkorban az egyház mellett a legfőbb szerepet vitte minden nép kulturális emelkedésében.

Ugyancsak a szakadatlan vándorlások és az állandó hadakozás őriztek meg a szerbeknél egy primitív családi szervezetet, az ú. n. zadruga (házközösség) rendszerét. A zadruga annyit jelentett, hogy a családok nem váltak szét, hanem három generáció is együtt maradt vagyonközösségben. A családtagok közösen dolgoztak és közösen élvezték munkájuk eredményét is. Az ilyen népes család leginkább 10—20, kivételesen 30, sőt 50 tagot is számlált. A közösségben maradt család tagjai sokkal jobban tudták egymást segíteni és így az inséges időket könnyebben átvészelték, s ugyancsak ez a nagyobb vérségi egységet összefogó szervezet tette lehetővé, hogy egy-egy családból egyszerre több férfitag is állhatott fegyverben.

Ilyen életkörülmények között magasabb értelemben vett műveltség kialakulásáról nem lehetett szó. A középkori szerb művészet ápolása megszakadt, az emlé-

kek omladoztak, az irodalmi műveltség csak a szerzetesség körében élt tovább, de itt is leginkább csak liturgikus szövegek másolására szorítkozott, a világi pap-ság műveltsége a legszükségesebb imádságok tudásán alig terjedt túl. Így az írásbeliség a világiak körében csak nagyon nehezen tudott terjedni. Karadžić Vuk igen szemléltetően írja le a Szerbiában még a XVIII. század végén is divatban volt primitív tanítási módszert. Akik gyermekeiket meg akarták tanítani az olvasás és írás tudományára, elküldték őket szolgagyereknek a közeli kolostorba, ahol ezek a nyári hónapokban a gazdasági teendőket végezték, az állatokat gondozták, vizet hordtak stb. és csak a tél beálltával tanultak valamit. A legfőbb tudomány, amit a tanulók így elsajátítottak, a zsoltárok olvasása volt. A szerb társadalomban egyedül a kereskedő réteg jutott valamivel magasabb műveltségi fokra, különösen azokon a helyeken, ahol alkalma volt nyugatibb elemekkel érintkeznie.

Ezen a primitív, nomadizáló-pásztorkodó, kommunisztikus életmódon mozgott a szerbségnek az a része is, (mintegy nyolcvanezren), amely a XVII. századvégi felszabadító háborúk idején a „nagy vándorlás” alkalmával Crnojević Arzén patriárcha vezetése alatt Magyarországra költözött (1690). Teljesen más kulturális és erkölcsi világot képviselt tehát a bevándorló szerbség, mint amely a magyar földeken kialakult. Mivel a szerbeket nemcsak időben érte előbb a török hódítás, mint a magyarokat, hanem népi fejlődésüknek is lényegesen kezdetlegesebb fokán találta őket, éppen ezért a török uralom kulturális és erkölcsi bomlasztó hatása is mélyebb nyomokat hagyott náluk. A felszabadító háborúk után a XVIII. század folyamán a magyarság hamarosan kiheverte ezeket a bajokat, a szerbség azonban teljesen átítatódott az ázsiai erkölcsökkel és ezért európaizálódása is sokkal lassabban ment végbe. Ehhez járult még az is, hogy a szerbség, mint a bizánci orthodoxia híve, vallási elzárkózottsága és sajátos egyházi

szervezete folytán vallási alapon is élesen elkülönült új nyugateurópai környezetétől és az asszimilálódásra már csak ezért is igen csekély hajlandóságot mutatott.

Bármennyire is elválasztotta azonban a jövevényeket vallásuk és egész életmódjuk az őslakosságtól, az új környezet kulturális hatása alól mégsem tudták magukat kivonni. Közvetítő szerepre a szerbség részéről főleg az a régebbi telepés réteg volt hivatva, amely különösen Hunyadi János és Mátyás ideje óta lassanként költözött be az országba, itt kultúrában nagyrészt asszimilálódott és a „nagy bevándorlás” idején új elemekkel gyarapodott. Ezek voltak azok a szerb szórványok, amelyek egyes nagyobb városokban, mint Buda, Pest, Szentendre, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Eger keletkeztek és amelyek legnagyobb részét kereskedők és iparosok tették ki. A szerbségnek ez a diasporában élő része (nem pedig a határőrvidéken letelepített összefüggő tömeg) éppen foglalkozása s a velejáró mozgékonyabb életmód folytán elsőnek indítja meg az új környezethez való asszimilálódást és később is ez a kereskedői réteg lesz a kibantakozó újkori szerb nemzeti kultúra istápolója. Kevesebb szerep jut e kulturális közvetítésben egy másik műveltebb szerb rétegnek, a határőrvidék tisztjeinek. Az igen jelentékeny számú és kitűnő katonai erőt képviselő szerbek köréből a határőrvidéken lassanként nemcsak altisztek, hanem magasrangú tisztek is emelkedtek ki, sőt a katonai erények és szolgálatok elismerése az uralkodó részéről sok esetben a nemesség elnyerését is meghozta számukra. De ezek az elemek legtöbbször elidegenedtek nemzetüktől és közvetítő szerepük csak igen csekély volt.

A papság részint merev vallási elzárkózása, részint pedig csekély műveltsége miatt ugyancsak nem tudott betölteni semmiféle közvetítő szerepet, sőt legtöbbször éppen orthodox-orosz kulturális iránykeresése miatt inkább csak akadályozta a magyar őslakosság és a jövevények közeledését. A kulturális kicserélődés

tehát főképp a kereskedő osztályon keresztül indult meg.

A szerbek az új környezetben lassanként európai életformákat kezdenek felvenni. A régi nomadizálással felhagyva, még most is az állattenyésztés marad ugyan főfoglalkozásuk, de már a földműveléshez is kezdenek hozzászokni. A hadakozó, rabló, dologtalan életmódot kezdi felváltani a békés polgári munka. Átalakul egész életmódjuk, a régi földbevájt „rác falvak” helyett állandó telepekbe tömörülnek, európaizálódik lakásuk és ruházatuk is. Ezzel a külső átalakulással párhuzamosan halad az európai társadalmi berendezkedéshez és erkölcsiséghez való idomulás. A szerbek magyar környezetben kezdenek megismerkedni a társadalmi és jogi élet magasabb fokával és ennek intézményeivel. Nyelvükben olyan jövevényszavak, mint pl. tanač (tanács), birovo (bíró), eškut (eskütt), nemeš (nemes), azt mutatják, hogy e fogalmak európai tartalma azelőtt idegen volt, vagy legalább is a török uralom alatt elhalványodott előttük. A balkáni erkölcsiség legkirívóbb jelenségei, mint pl. a házasság könnyű felbontása, több feleség tartása, általában a nőnek emberszámba nem vétele az államhatalom és az egyház közös fáradozása ellenére is csak igen nehezen és lassan tűnedeztek el. Ezt az átalakulási folyamatot nagyban hátráltatták a szerbek sajátos viszonyai. Maga az orthodox papság, amely példaadásra lett volna hivatva, igen alacsony erkölcsi fokon állt. Általános a panasz az egész XVIII. század folyamán a világiak körében, hogy az alsópapság embertelenül zsarolja a népet, de ez magától értetődött, mert az alsópapságot viszont felettesei zsarolták.

A hosszú török uralom alatt a szerb egyházba ugyanis beférkőzött a károshatású keleti erkölcsiség. Mivel az egyes papi méltóságok betöltése tisztán pénz kérdése volt és az alsópapság évenként meghatározott összeget fizetett püspökeinek, ezáltal nemcsak teljesen tudatlanok kerülhettek egyházi méltóságokba, hanem a papság száma olyan hihetetlenül megnövekedett, hogy

a XVIII. század közepe táján pl. Bács megyében minden 38 szerb házra jutott egy pap. Hogy a népnek milyen gazdasági megterhelését jelentette a fölösszámú, pénzéhes egyházi személyzet eltartása, azt a kormányzat is észrevette és erélyes intézkedésekkel szorította le a papság számát, úgy hogy csak minden 100, a határörvidéken 150 házra volt szabad egy papnak jutnia. A redukció végrehajtásában azt az elvet kellett követni, hogy a papi hivatásra legméltóbbak maradjanak meg továbbra is egyházi szolgálatban, a fölös számúak pedig tiltassanak el a lelkiek gyakorlásától. Az elhalók helyébe mindaddig nem volt szabad új papokat szentelni, amíg a rác papság le nem csökkent a kormányzat által előirányzott pontra. Ezzel a szelekcióval sem sikerült ugyan a görögkeleti lelkészség színvonalát a katolikusokéhoz hasonló magaslatra emelni, de annyit legalább sikerült elérni, hogy a további papszenteléseknél nem pusztán anyagi szempontok voltak irányadók. A katolikus egyház példája egyébként több irányban is hatott a szerbekre. Nemcsak a szerzetesi élet szabályai, a papság életmódja és ruházata alakultak át bizonyos mértékben nyugati mintára, hanem magának az egyház erkölcsi felfogásának is bizonyos megváltozását a nyugati hatásnak köszönhetette. A szimóniának a török idők alatt kifejlődött valóságos rendszere Magyarországon nem volt folytatható. E tekintetben az átköltözött és a török alatt maradt szerb papság felfogásában már a XVIII. század első évtizedeiben észrevehető különbségek mutatkoznak. Amikor pl. Rajović Mózes ipeki pátriárcha kiátkozza az elhunyt kosztainicai püspököt, mert végrendeletében semmit sem hagyományoz az ipeki kolostorra, Jovanović Vince karlócai metropolita a pátriárcha levelét nem engedi felolvastatni a magyarországi és horvátországi szerb templomokban, mert éppen a megbotránkozástól tart, amelyet az ilyen kiátkozás katolikus részen kelthetne.

Ahogy az állami kormányzatnak kellett az egyházi

személyzet redukcióját végrehajtania, éppen úgy kellett beleszólnia a pravoszláv ünnepek kérdésébe is. A szerb egyházban idők folyamán az ünnepek úgy felszaporodtak, hogy 1700 táján a vasárnapokkal együtt egy évre 170 ünnepnap esett. Ez annyi jelentett, hogy a rendszeres polgári munkára sohasem szoktatott és csak hadakozásból, nomadizáló pászorkodásból élő szerbséget még vallása is a munkátlan életmódra nevelte. A kormányzat e tekintetben is kénytelen volt a szerbség életébe irányítóan beleszólni és az ünnepek számát fokozatosan redukálni, hogy a szerbeket ezáltal is jobban hozzászoktassa a munkás polgári élethez. Az egyházi és vallási ügyekbe való ilyenén beavatkozás azonban a szerb kiváltságok miatt csak igen nehezen ment. Bármilyen lassan is indult meg tehát a magyarországi szerbségnek ez az európaizálódása, mégis kétségtelen, hogy egy-két emberöltő elteltével messze megelőzte kultúrában a török uralom alatt maradt nemzetrészt. A mindennapi életnek ez a lassú átalakulása ugyanis lehetővé tette, hogy fokozatosan a magasabb műveltség, az irodalom, a művészetek és a tudomány is utat találjon a magyarországi szerbség felé.

A középkori cyrillbetűs szerb írásbeliség fenntartója és átszármaztatója a papság, elsősorban pedig a szerzetesség volt. A török idők alatt a világi papság műveltsége annyira lehanyatlott, hogy egész tudománya csak néhány imádság ismeretéből állt, s legtöbbje olvasni is alig tudott, írni meg éppen nehezen. Magyarországra való költözésük után tehát kezdetben az egész szerb irodalmi munkásság abban merült ki, hogy az írástudóbb szerzetesek a legszükségesebb egyházi szövegeket másolgatták. Ilyen másoló szerzetes volt pl. Kiprián, aki Rácsa kolostorból költözött fel Szentendrére és aki a legelső irodalmár volt III. Arzén patriárcha környezetében. A világi irodalomnak ekkor még nem akadt művelője a frissen átvándorolt szerbség körében. A régen Magyarországra telepedett szerbségnek itt már meggyöke-

resedett és kultúrában is asszimilálódott utódai közül a XVIII. század elején egy sajátságos egyén, a humanista történetíró és politikai kalandor furcsa keveréke emelkedett ki a szerbség köréből s ez Branković György az ál-despota (1645—1711). Brankovićban sajátosan keveredett a keleti és nyugati műveltség. Mint a borosjenői szerb metropolitának testvéröccse fiatal korában (1663) Apafi Mihály erdélyi fejedelem szolgálatába állt íródeáknak. 1668-ban bátyja kíséretében Moszkvában járt, majd onnan visszatérve később fontos diplomáciai megbízatást kapott, t. i. az erdélyi fejedelem állandó megbízottjaként Konstantinápolyba ment a portára. Amikor bátyját 1680-ban letették a metropolitai méltóságról, ő is odahagyta az erdélyi szolgálatot és Oláhországba megy Kantakuzino Šerban fejedelem udvarába. A történelem színpadán tulajdonkép akkor bukkanik föl, amikor Magyarországot felszabadító hadak elérik a Dunát (1689). Branković ekkor elérkezettnek látja az időt, hogy régi álmait megvalósítsa, s a régi szerb despoták örökébe lépjen. Magát a felszabadítandó Balkán uralkodójának tekinti és Szerbia, Albánia, Bulgária, egyszóval az egész „Illirikum” népeihez felhívást intéz. Az osztrák katonai körök elgondolását ezzel zavarja s ezért elfogják és internálják kezdetben Bécsben, később a csehországi Égerben, ahol haláláig fogságban marad. Itt írja élete főművét, nagy krónikáját, amely a történetírás és a szándékos hamisítás sajátságos vegyüléke. Még bukaresti tartózkodása idején Kantakuzino Konstantin román történetíró hatása alatt gondolt Branković egy szerb krónikás történet írására, egy rövid összeállítást készített is román nyelven, később állandóan gyűjtötte anyagát, számos régi történeti művet elolvasott, s fogsága idején ezekből kompilálta mintegy 2000 oldalas krónikáját, kezdve az eseményeket a világ teremtésétől és lezárva 1705-tel. A krónika koncepciója kétségtelenül az egykorú román irodalom felé mutat, de forrásai túlnyomó többségben a magyar történeti iroda-

lomból kerültek ki. Bonfini, Baksai és Istvánfi képezik az egész mű gerincét s éppen az újabb összehasonlító tanulmányok — mint Radojčić Nikoláié — mutattak rá, hogy Branković ezekből a forrásokból száz oldalakra menő részleteket fordított le jelentéktelen változtatásokkal.

A magyar humanista műveltséget elsajátító Branković, széleskörű nyelvtudásával — latin, görög, magyar, román, török nyelveket beszélte szerb anyanyelvén kívül, később németül is megtanult — a maga idejében kivételes jelenség, mását hiába keresnők kortársai között. Irodalmi munkásságának kortársaira nem is volt hatása, — a későbbi szerb történetírók annál többet merítettek krónikájából, amely azonban teljes egészében a mai napig sem jelent meg nyomtatásban.

A szerb irodalomnak ezt a korát általában még a kéziratos terjedés jellemzi. Az új művek csupán másolatok a régebbi kéziratoknak s a néhány félig eredeti munka sem jelenik meg nyomtatásban. A minták leginkább orosz földről származnak, s amikor a szerb könyvek lassanként már nyomtatásban is terjednek, ez kezdetben csupán annyit jelent, hogy az orosz vallásos könyveket a szerbek csekély nyelvi változtatásokkal újra lenyomatják.

A szerb könyvnyomtatás végleges formában ugyancsak Magyarországon alakult ki. Az Oroszországból behozott könyvekre a bécsi udvar érthető bizalmatlansággal tekintett és behozatalukat hamarosan el is tiltotta. Mivel azonban a szerbeknek feltétlenül szükségük volt nyomtatott könyvekre, elsősorban pedig ábc-re és katekizmusra, a bécsi udvar elhatározta, hogy Ausztria területén cenzura felügyelete alatt fogja előállíttatni ezeket a nyomtatványokat. A szerbek több sikertelen kísérlete után, hogy maguk alapítsanak nyomdát, végül is a bécsi nyomdász és könyvkereskedő Kurzbeck József kapott privilégiumot szerb könyvek nyomására (1770). Kurzbeck működésére viszont a szerbek néztek gyna-

kodva, mert attól tartottak, hogy Bécsben nyomott vallásos könyveikbe katolikus tanok csempésztetnek be és az igaz orthodoxia útjáról észrevétlenül az unióba térítik őket. Jellemző pl. hogy Rajić Jovan szerb történetíró nem akarta vállalni a cenzori szerepet, mert félt, hogy az esetleg becsúszó hibák az ő lelkiismeretét fogják terhelni. A szerbek ezért azon igyekeztek, hogy a nyomda az ő kezükbe kerüljön s ez sikerült is 1792-ben, amikor Novaković megvette Kurzbeck cyrillbetűs anyagát. De Novaković csak néhány évig működött, mert erős ráfizetéssel dolgozott és így kénytelen volt a nyomdától megszabadulni. A szerb anyag így ment át a magyar királyi egyetemi nyomda tulajdonába (1796) és így lett ettől kezdve Buda, illetőleg Pest a szerb könyvnyomtatás központja. 1796-tól a XIX. század 30-as éveig a szerb könyvek túlnyomó többsége Budán jelenik meg és a szerb irodalomnak igazi felvirágzása éppen erre a korra esik.

Mindaddig, amíg a szerbség körében csupán a szerzetesség ápolta az irodalmi hagyományokat, ez az irodalom nagyon is szűkkörű és teljesen vallási jellegű volt. Az igazi irodalmi műveltség csupán akkor kezd felvirágozni, amikor a már említett gazdag magyarországi szerb kereskedő réteg eljut a kultúra olyan fokára, hogy oktató és szórakoztató világi olvasmányokra vágyik. Ha maga nem is műveli az irodalmat, anyagi támogatásával mindenütt az írók mögött áll. Gyermekait mindenütt ott látjuk már a magyar iskolákban, különösen a felvidéki protestáns intézetekben, mert a katolikus szerzetesi iskolák buzgóságától a szerbek válásukat féltették. A század vége felé már nemcsak hazai, hanem külföldi egyetemre is járnak a szerbek. 1775-ben esküszik fel az első magyarországi szerb ügyvéd, Muškatirović Jovan és ettől kezdve 1800-ig már 34-re gyarapodik a felesküdt szerb ügyvédek száma. Tököli Száva, a szerbek későbbi nagynevű kulturális mecénása szerez elsőnek jogi doktori diplomát

a pesti egyetemen 1785-ben és a századforduló táján már egész sereg szerb tanító, ügyvéd, orvos él Magyarországon. A szerb világi elemnek ez a társadalmi és kulturális emelkedése teszi lehetővé, hogy a század 50-es és 60-as éveitől kezdve pl. Orfelin Zachariás igen széleskörű, főleg gyakorlati irányú irodalmi munkásságot tud kifejteni, vagy hogy az első szerb történetíró, Rajić munkájának (Bécs, 1792—1795, 4 köt.) nagy olvasótábora akad és hogy műve kivonatokban is terjed. Szerb kereskedők áldozatkészsége segíti elő a század legkiválóbb írójának Obradović Doszitej-nek működését is.

A Temes megyéből származó Obradović az első igazi írója az egész szerb nemzetnek (1742—1811). Ifjú korában a vallásos élet misztikája olyan mély hatást gyakorol fogékony lelkére, hogy egy szlavóniai szerb kolostorba véteti fel magát és itt különös buzgalma és szorgalma által rögtön ki is tűnik. De nyugtalan szelleme nem találja meg itt a kielégülést, egy vándor szerzetestől a latin nyelv elemeit megtanulja, de mivel a kolostorban ilyen irányú tanulmányt nem folytathat és műveletlen rendtársai különben is megkeserítik életét, nyomtalanul eltűnik, hogy mint örökös vándor jóformán egész Európát és Ázsia egy részét is beutazza. Utazásai közben szellemi fejlődésére legnagyobb hatást az a 3 év tett, melyet Németországban mint a hallei egyetem hallgatója töltött. Itt ismerkedett meg tulajdonképpen nyugattal, itt eszmélt rá, hogy az ő szerb nemzete kultúrában mennyire el van maradva ettől a világtól és itt ért meg lelkében az a gondolat, hogy nemzete kezébe nyomtatott könyveket adjon. Lipcsében 1783-ban kinyomatja életrajzát, amely nemcsak mint egyéni írói mű értékes, hanem egyúttal rendkívül érdekes forrása az akkori szerb művelődési állapotok ismeretének. Ez a munka egyúttal Obradović legeredetibb és legértékesebb alkotása. Németországból még átutazott Franciaországba, majd Angliába, de ezek az utazások

inkább csak egyéni tudásvágyát és kíváncsiságát voltak hivatva csillapítani, nemzeti szempontból azonban nem tettek rá különösebb hatást. Élete vége felé Obradović rendkívül fontos hivatást töltött be a török alól felszabaduló Szerbia kulturális megszervezésében. Az 1804-ben meginduló szerb felkelést ő már a kezdetén költeménnyel üdvözölte s talán éppen ő volt az első, aki az elnyomott szerbek fegyveres felkelésében egy hatalmas méretű, az egész Balkánra kiterjedő keresztény szabadságharc kezdeteit látta. 1807-ben maga is átmegy a szabad Szerbia területére és megkezdí kulturális szervező munkáját. Belgrádban 1808-ban iskolát alapít, nyomda létesítésén is fáradozik, de még mielőtt terveit mind megvalósíthatta volna, 1811-ben meghalt.

Obradović egész életének és munkásságának szinte szimbolikus jelentősége van. Mint magyarországi szerb, nálunk ismerkedik meg a nyugati kultúra elemeivel, de tudásvágya még nyugatabbra hajtja, hogy végül is a magába szívott kultúrát szerb földön tegye gyümölcsözővé. Ő az első jelentősebb magyarországi szerb, akiről tudjuk, hogy a felújuló szerb állam európaizálásán fáradozott. Hogy esete nem volt véletlen, hanem első hírnöke a magyarországi szerbség későbbi nagyarányú hasonló missziós mozgalmának, az abból is látszik, hogy már Obradović maga is tudatosan igyekezett magyarországi kulturmunkásokat szerezni Szerbia számára. Mint a „Kormányzó Tanács” tagja 1808-ban azt az indítványt tette, hogy a felszabadított Szerbiában a bíróságok és a közigazgatás megszervezésére és ellátására minél nagyobb számú iskolázott és írástudó szerbet hívjának be Magyarországból. Ezért külön bizalmi embert akart kiküldeni Bécsbe és Budára és más magasabb iskolákkal rendelkező városokba, hogy átköltözésre hajlandó fiatal szerbeket toborozzon. Hogy ilyen terv egyáltalán felmerülhetett, világos bizonyítéka annak, hogy a magyarországi szerbség kultúrában már az első évszázad alatt messze megelőzte az óhazai nemzetrészt

és a felszabadulás korában Szerbiában már kulturális missziós szerepre vállalkozhatott. Ez kezdetben természetesen csak szerény keretek között történhetett, mert mint ismeretes, az első szerb felkelés minden politikai vívmánya odaveszett és Obrenović Milos 1815-ben kénytelen volt újabb felkelést indítani a kíméletlen török elnyomás ellen. A felszabaduló fejedelemségben csak a század 30-as éveitől kezdve áll helyre a nyugalom.

Magyarországon ezalatt a szerbek természetesen tovább fáradoztak kultúrájuk kiépítésén. A századforduló éveire esik az első magasabb szerb nemzeti iskolák alapítása. A XVIII. század folyamán létesített számos szerb népiskola mellé 1791-ben II. Lipót egy szerb gimnázium felállítását engedélyezi a szerémségi Karlócán és ugyancsak itt alapítják 3 évvel később a szerb görög-keleti teológiai iskolát, amelynek akkor természetesen nem volt főiskolai jellege, mint ma, hanem csupán középfokú szakiskola színvonalán mozgott. Ezek a századvégi iskolaalapítások régóta érzett hiány betöltői voltak a szerbeknél.

A következő század első évtizedeiben ezekhez az iskolákhoz még két igen nagy jelentőségű intézet járult. Az egyik a szerb tanítóképző, melyet a nagyműveltségű Nestorović Uros alapított 1813-ban Szentendrén és amely 4 év múlva Zomborba helyeződött át, s ma is működik. A másik pedig az újvidéki gimnázium (1810), amelynek élén sokáig a tótszármazású híres tudós Šafarik József Pál állt. Ezek az iskolák kezdettől fogva felbecsülhetetlen értékű kulturintézményei voltak az egész szerb nemzetnek. A karlócai teológia, amely már megnyitásakor 30 hallgatóval dicsekedhetett, elsősorban a még mindig igen csekély műveltségű papság szellemi és erkölcsi szintjét volt hivatva emelni. Középiskolai színvonaláról lassanként főiskolai fokra emelkedett és a világháborút közvetlenül megelőző időkben már felvehetette a versenyt a csernovici egyetem gör. keleti teológiájával. A szerb elemi iskolákat jó tanítókkal a

zombori tanítóképző látta el, kulturális hatása nemcsak a magyarországi szerbek számára volt fontos, hanem a felszabaduló Szerbiára is. A török idők alatt ugyanis a belgrádi pasalikban iskolák egyáltalán nem voltak és a fiatal szerb fejedelemség első tanítói Magyarországról vándoroltak át. Az újvidéki gimnázium számos nagyműveltségű szerbet küldött az életbe. Ezekre az ősi kulturintézményeire az egész szerb nemzet ma is büszkeséggel tekint.

Ezzel a század huszas évei táján nagyjából le is záródik az a korszak a magyar-szerb szellemi kapcsolatok történetében, amelyet talán a „kulturtalaj hatása” kifejezéssel jellemezhetnénk legjobban. Nem egyes kimagasló egyének hatásáról, nem is egyes kiváló szellemi termékek átvételéről van itt szó, hanem egy egész nemzet kultúra-alkotó erejének kisugárzásáról, amellyel magához emeli és saját elemi művelődési javaiban részesíti a török uralom alól felszabadult szerb nemzet-részt. Ez a folyamat egyúttal a szerbség kebelében kulturális differenciálódás megindulását jelentette. A következő évtizedekben ez még csak erősödött s egyre jobban kiélezte azt az ellentétet, amely a magyarországi és óhazai szerbek között kultúra tekintetében a nagy bevándorlás után körülbelül egy évszázadra már szemmel látható volt.

2. A serkentő magyar példa. A klasszikus magyar irodalom a szerbeknél.

A XIX. század első évtizedeiben a magyar-szerb kapcsolatoknak új korszaka kezdődik. A magyar felvilágosodásnak és romantikának a horvátok felé tett hatásához hasonlóan szerb viszonylatban is érvényesültek ugyanazok az eszmék: a nemzeti nyelv művelése, a nemzeti hagyományok ápolása, stb., csak hogy sokkal fokozottabb mértékben, ami érthető is, hiszen a legműveltebb szerb elem a magyar városokban, elsősorban

Budán és Pesten a magyarsággal vegyesen lakott. Figyelmét tehát a magyar szellemi életnek egyetlen megmozdulása sem kerülhette el s valóban majdnem minden ilyen megmozdulásra hasonlóval reagált is. Még politikai téren is a szerbség szinte ugyanazokat az eszméket és jelszavakat szegezi a magyarsággal szembe, amelyekkel a magyarok Bécs ellen harcoltak. Ez a korszak körülbelül a szabadságharccal zárul le s ha röviden jellemezni akarnók, talán „a magyar példa serkentő hatása” illenék rá legjobban.

Az általános irodalmi érdeklődésre jellemző, hogy a magyar folyóiratok és almanachok mintájára Pesten 1825-ben Magarašević György szerb író folyóiratot indít el *Serpske Letopisi* címen. A következő évben a folyóirat már szilárd anyagi alapot nyer, t. i. az 1825-iki magyar akadémiaalapítás példáján felbuzdulva művelt szerb patrióták, különösen vagyonos kereskedők 1826-ban megalapítják a *Matica Srpskát*, az első szerb tudós és irodalmi társaságot, amelynek célja lesz a szerb irodalom terjesztése s a szerb nemzet kiművelése, valamint kéziratosszerb könyvek kiadása és terjesztése. A *Matica* átvette Magarašević folyóiratának kiadását, amely azóta is megszakítás nélkül megjelenik és mint a magyarországi szerbség legkomolyabb tudományos és irodalmi folyóirata nagyjelentőségű kulturmunkát végzett több mint egy évszázadon keresztül.

Hasonlóképp magyar példára, a magyar színjátszó csoportok mintájára alakult ki a szerb játékszín is. Nem számítva az iskolai drámákat, amelyekről már a XVIII. századból vannak értesüléseink, s amelyek előadását 1818-ban a diákok számára el is tiltották, az első szerb színelőadás Pesten 1813-ban zajlott le, amikor Vujić Joachim a műkedvelőivel színrevitte az akkor nálunk is igen népszerű Kotzebue-nak egyik darabját. Vujić ezután teljesen a színészetnek szentelte életét, számos darabot fordított németből s ezzel a repertoárral járta Magyarországot nagyobb városait, ahol szerb közön-

ségre számíthatott. Így 1815-ben Baján és Szegeden, 1820-ban Budán, 1823-ban Temesváron, 1832-ben Aradon, 1835-ben Pancsován voltak ilyen műkedvelő előadások. Vujiéttól függetlenül a század huszas éveiben Újvidéken is működött lelkes műkedvelő társaság. A szerb színjátszás ügyének újabb lendületet adott a magyar nemzeti színház alapítása. Lapjaik és folyóirataik nem szüntek meg a magyar példára hivatkozni és sürgették Újvidéken szerb nemzeti színház létesítését.

A szerb irodalomnak ebben a korszakában különböző ízlésirányok érvényesültek, hasonlóképp mint a magyarban is. A túlnyomó német befolyás mellett jelentékeny szerepet vitt a klasszikus irányzat, amely a magyarországi iskolák szellemét sugározta. Az irodalmi kapcsolatok folyamata hasonlóképp alakult a szerbek felé is, mint amit horvát részről Katančić esetében látunk. A magyarországi iskolákból a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve egy költői nemzedék kerül ki, amely a klasszikus latin és görög irodalomban (főleg Horatius és Vergilius költészetében) látja a költői alkotás tökéletességét. Ezt a költészetet még a poetai osztályokból magával hozott verselési készséggel utánózni igyekszik, először csak pusztá virtuóztatásból, próbálgatva, hogy a magyar nyelv mennyire alkalmas a klasszikus versmértékek megszólaltatására. Így keletkeznek a legkülönbözőbb alkalmi versek, nevezetes egyének név- és születésnapjára, halálára, tűzvész, földrengés vagy hasonló elemi csapások leírására, versbe foglalódnak elmés mondások s lesznek frappáns rövidséggel sokatmondó epigrammák, de versbe kerül a tavasz szépsége, a nyár munkája, az ős gazdag termése, a tél zordonsága, egyszóval minden, amin a verselést gyakorolni s a nyelv kifejezőkészségét csiszolni és hajlítani lehet. Ezek a versek kezdetben csakis a nyelv és a forma kedvéért íródnak, vannak poéták, akik azért adják ki verseiket, hogy a hazai nyelven írt versek számát „öregbítsék”. A nemzeti romantika beköszöntésével

ezek a klasszikus formák észrevétlenül kezdenek meg-
telni nemzeti tartalommal, s mire az irodalom fejlődése
a jó öreg Baróti Szabótól és Rájnistól Virágon keresz-
tül Berzsenyihez ér, a klasszikus formák mögül csupa
tűz, csupa romantikus hazafias lelkesedés csap felénk.
A horvát Katančić ezen a fejlődésen nem ment végig,
már a XVIII. század 90-es éveiben abbahagyta a ver-
selést és a tudománynak élt, a szerb irodalomban viszont
többen álltak ennek a divatnak hosszabb rövidebb
ideig hatása alatt, de aki a deákos költészetnek minden
fázisát végigjárta csak egy volt, Mušicki Lukián
(1777—1837). Mušicki magyarországi születésű volt,
magasabb iskoláit Újvidéken és Szegeden végezte, Pes-
ten hallgatott filozófiát és jogot, majd a karlócai metro-
polita, Stratimirović Stevan mellett vállalt állást. Felvéve
a szerzetesi ruhát egy ideig mint Šišatovac kolostor
főnöke működött, később a károlyvárosi püspökség
adminisztrátora, 1824 óta püspöke volt. Mušicki költői
fejlődésére döntő befolyással volt iskoláztatása. Az új-
vidéki és szegedi latin iskolákban sajátította el az akkor
divatozó klasszikus poézis alapelemeit. Pesten pedig
Schaedius Lajos neves esztéta és filozófus irányítása
mellett teljesen a deákos irányzat hatása alá került.
Mintaképei Horatius és Vergilius, a németek közül
Klopstock lettek. A klasszikus költészet minden ágában
megpróbálta erejét, számos alkalmi ódát, anakreoni ver-
set írt, lefordította Horatius számos költeményét. Érzés-
világának központjában tüzes szerb patriotizmusa állt,
amelyet nemcsak költeményeiben hirdetett, hanem mint
püspök buzgó kulturmunkával is dokumentált. Mušickit
nemcsak tanulóévei fűzték a magyar kultúrához, később
mint költő Vitkovics Mihály révén összeköttetésbe ju-
tott a nevesebb magyar írókkal.

A korszaknak másik írója, aki még jelentősebb sze-
repet játszott a magyar-szerb kapcsolatok kialakulásá-
ban, Vitkovics Mihály volt (1778—1829). Vitkovics
Egerben született, abban a magyar városban, amelynek

hajdani szerb telepesei az ő korában egyre inkább beleolvadtak a magyarságba. A jogi tanulmányok elvégzése után ügyvéd lett és Pesten maradt. Egyike volt a legtekintélyesebb ügyvédeknek. Írói hajlama mind szerb, mind magyar nyelven megnyilatkozott, de ő maga inkább magyar írónak érezte magát s a szerb irodalomtörténet is inkább magyarnak tartja. Jelentősége nem is annyira alkotásaiban, mint inkább közvetítő szerepében van. Az ő háza volt a magyar és szerb írók találkozóhelye egyaránt, az ő közvetítésével ismerkedett meg pl. Mušicki is a magyar írókkal. De az irodalomban magában is ilyen közvetítőszerpet játszott Vitkovics. Lefordította és 1816-ban kiadta Kármán József érzékeny kis regényét, a Fanny hagyományait Spomen Milice címen s ezzel igen kedvelt olvasmányt adott a szerb közönség kezébe. Ugyanakkor ő hívta fel a magyar írók figyelmét a szerb népköltészet alkotásaira, s jórészt az ő közvetítésének is köszönhető, hogy az egyre jobban a népszellem alkotásai iránt érdeklődő magyar irodalomban egy időben divatba jön a szerb népének. Még a formaművészetben is marad ennek némi emléke. Vörösmartynak egyik bájos elbeszélő költeménye (Hedvig) a szerb hősi énekek tíz-szótagos jambusi mértékében van írva. Vitkovics halála után ez az élő kapcsolat megszakadt a szerb irodalom felé, legalább is évtizedek kellettek ahhoz, hogy Székács újra felhívja a figyelmet a szerb népénekekre és fordításaival közelebb próbálja hozni őket a magyar közönséghez.

A XIX. század első felében zajlott le a szerb irodalmi nyelv és helyesírás körüli nagy harc, amely egy emberöltőn keresztül (1818—1848) szinte állandóan foglalkoztatta a szellemeket. A harc elindítója Karadžić Vuk volt, bár a probléma már a XVIII. század végén fölvetődött. Már Obradović érezte, hogy azon az irodalmi nyelven, amely az egyházi szláv alapokból szerb és orosz elemek behatolása folytán az úgynevezett szlaveno-szerb keveréknyelvvé alakult, élő irodalom kiala-

kítása nem lehetséges. Vándorlásai közben a néppel érintkezve észrevehette, hogy ezt a nyelvet ezer közül alig érti egy, tehát a felvilágosodott kor művelődési programja t. i. az értelem csiszolása, a kedély nemesítése, hasznos ismeretek közlése ezen a nyelven végre nem hajtható. Ezért ő már öntudatosan a nép nyelvén igyekezett írni. Karadžić Vuk, Obradovič személyes tanítványa ezeket az eszméket tovább fejlesztette, ő már egyenesen a népnyelvből vonta le az irodalmi nyelv számára érvényes szabályokat, a régi szlavenoszerb helyesírást pedig némely betű elhagyásával, mások hozzáadásával és módosításával megtisztította fölösleges ballasztjaitól és a praktikus élet számára használhatóbbá tette. Ezzel az eljárásával azonban Karadžić nem talált egységes helyeslésre, az egyházi körök és a konzervatív írók, akik már hozzászoktak a szlaveno-szerb nyelv világi használatához és azt ősi, megszentelt szerb nyelvnek érezték, heves ellenállást tanúsítottak Karadžić reformtörekvéseivel szemben. A harc tulajdonképpen a magyarországi szerbség körében zajlott le. Karadžić legfőbb ellensége Stratimirovič Stevan karlócai metropolita volt, de ellenfelei közé tartozott Hadžić Jovan újvidéki neves szerb jogász és író is. Bár az ellentábor minden eszközt megragadott, hogy Karadžić eszméi érvényesülése elé akadályokat gördítsen, ezek mégis diadalmaskodtak, mert az ifjúság s éppen a magyarországi szerb ifjúság, az „omladina” legnagyobb részben melléjük állt. A harc az 1847—48. években utolsó hullámokat verte fel. Ekkor (1847) jelent meg a fiatal és igen tehetséges magyarországi szerb költőnek, Radičević Brankónak első verseskötete, amelyből teljesen népies nyelv szólalt meg és amely az új helyesírásba volt öltözve. Brankó egyszerre meghódította a szerb közönséget és ezzel a harc el is dőlt. Míg így a magyarországi iskolákban felnőtt fiatal szerbség diadalra vitte a nyelvújítás és helyesírási reform ügyét, a szerb fejedelemségbe Karadžić szótárát be sem engedték.

Az új irányzat győzelmében nem kis része volt a magyar példának. A magyar nyelvújítás sikere nemcsak a horvát hazafiaknak szolgálhatott példaképül, a magyarsággal vegyesen lakó szerb városi elem még közvetlenebb közelségből szemlélhette a hatalmas fejlődést s még inkább okulhatott belőle. A Szerb Matica évkönyve 1829-ben írja: „Oh, nem kell, hogy messze keressünk példát. Csak pillantsunk a magyarokra, hogy milyen forró szívvel melengetik nyelvük művelőit, minden erejüket közösen megfeszítik, hogy anyanyelvüket hervadásból virágzásba, sötétségből világosságra, a feledésből dicsőségre emeljék és mekkorát haladtak már!”

Szinte szóról-szóra megismétlődik itt, amit a horvát Mikloušić és társai mondtak el a magyar nyelv kiművelésének serkentő példájáról.

Az 1848—49-es események a szerb szellem ébredésének korát nem zárják ugyan le, de a magyar-szerb szellemi kapcsolatok történetében határt jelölnek. Eddig tart — ha szabad ilyen éles határokat vonni szellemi fejlődési fokok között — a magyar „kulturális magatartás és cselekvés példaadó hatása”, ami után a nagy magyar írók és a nagy irodalmi alkotások: a „magyar klasszicizmus” inkább esztétikai, mint dinamikus hatásának korszaka következett, de mielőtt ezt ismertetnők egy pillantást kell vetnünk a török alól felszabadult szomszédos szerb fejedelemség kulturális életére ebben a korban, hogy teljes legyen képünk a magyar művelődés kisugárzásáról.

A magyarországi szerbségből csupán az úttörő kiválóságok bemutatása ugyanis teljesen hamis képet nyújtana e nemzetrész kulturális jelentőségéről. Rajtuk kívül elsősorban azokról nem szabad megfeledkezni, akik ezt a Magyarországon talaján nőtt szerb műveltséget a Dunától és Szávától délre is igyekeztek meghonosítani. E tekintetben elsősorban talán nem is a legkiválóbb kulturmunkások jönnek számításba, hanem az a számtalan átlagos képességű szerb szakember, akik

magyarországi iskolákon szerzett műveltségüket a felszabaduló Szerbiában gyümölcsöztették. Már Obrenović működése Karadjordje Szerbiájában világosan mutatja ennek a missziós munkának kezdetét. Az iskolázott szerb elem kivándorlása még csak folytatódott Obrenović Milos fejedelemsége alatt, az ő hívására költözött át pl. a kitűnő jogász Hadžić Jovan, aki később a szerb polgári törvénykönyvet állította össze, de ez az átáramlás tetőpontját mégis Karadjordjević Sándor uralma idején az ú. n. „alkotmányvédők” kormánya alatt érte el (1842—1858), illetőleg a régebben átvándorolt magyarországi szerbek ekkor tudták kifejezni teljes tevékenységüket.

Karadjordjević Sándor uralkodásának idejére esik ugyanis a szerb fejedelemség nagy belső átalakulása. Obrenović Milos mint első fejedelem még teljesen a régi török minta szerint, patriarchális módon kormányozta országát, amennyiben magát inkább Szerbia földesurának és korlátlan tulajdonosának tekintette, mint fejedelmének. Tisztviselőit szolgálként kezelte és haragjában néha meg is botoztatta őket. Mivel maga írástudatlan volt, népe kulturális emelkedése nem lehetett szívügye, országa gazdasági életéből pedig maga igyekezett a legnagyobb hasznot húzni. Szerbiát ebből a patriarchális életéből kiemelni és az európai kulturális államok sorába beilleszteni az alkotmányvédők feladata lett, s a részletmunka elvégzése a magyarországi szerbekre várt.

Mindenekelőtt szükséges volt a polgári törvénykönyv összeállítása és a bíróságok megszervezése, mert ezek nélkül a szerbek minden tulajdonjoga csak névleges volt. A polgári törvénykönyv, mely létrejöttét a magyarországi szerb jogásznak Hadžić Jovánnak köszöni, 1844-ben jelent meg és alapja lett Szerbia egész jogi élete további fejlődésének. Ez a törvénykönyv természetesen teljesen a magyar, illetőleg osztrák jog mintájára szerkesztődött. A bíróságok megszervezése ugyan-

csak nagy gondot okozott a kormánynak. A fejedelemség területén alig akadt írni-olvasni tudó ember, jogász meg éppen nem. A szakemberek hiányát világosan mutatja egy adat, mely arról tanúskodik, hogy 1844 táján az összes szerb bíróságoknál mindössze 4 ember akadt, akik el tudták olvasni és helyesen magyarázni tudták a törvénykönyvet. Egy évtized múlva már lényegesen javult a helyzet a műveltebb elem bevándorlása révén, de természetesen ekkor is igen különböző végzettségű egyének, tanítók, theológusok, stb., töltenek be jogi természetű hivatást, de ez még a jobbik eset volt, mert előfordult az is, hogy egyszerűen csak írni, olvasni tudó, mindenféle szakműveltséget nélkülöző emberek dolgoztak a bíróságoknál.

Az Európában már rég otthonos jogi intézményeknek ez a késői és lassú meghonosítása is túlságosan gyorsnak bizonyult a szerb földön és nem is mehetett végbe fennakadások nélkül. A régi patriarchális szóbeli igazságszolgáltatás helyett minden átmenet nélkül az írásbeliség bevezetése óriási nehézségekbe ütközött. A kellőszámú szakember hiányában a bíróságok csak igen vontatottan tudtak működni, az elintézetlen akták néhány év alatt ezrekre szaporodtak s az egyes perek a végtelenségbe húzódtak. Ennek kárát főleg a kereskedők látták, elsősorban pedig a belgrádi nagykereskedők. Ezek ugyanis a Magyarországból és Ausztriából beszerzett árukra leginkább rövidlejáratú hiteleket kaptak, de fizetési kötelezettségeiknek csak a legkritkább esetben tudtak zavartalanul eleget tenni, mert maguk sem tudták behajtani a kiskereskedőktől kintlevőségeiket. Ha ügyüket peres útra terelték, a bíróságok lassú ügymenete folytán a nagykereskedőknek sokszor egy évnél is többet kellett várniok csekély összegek miatt, ami az egészséges gazdasági vérkeringést nagyban megbénította. Ezért a belgrádi kereskedők állandóan sürgették a bíróságok átszervezését és egy külön kereskedelmi törvény kiadását. Elégedetlenségük sokszor

valóságos forrongásban tört ki. A bíráskodás körül előállott visszás helyzet mutatja, hogy Szerbia területe még mennyire nem volt előkészítve a nyugati intézmények befogadása számára.

De nem volt könnyebb a közigazgatás megszervezése sem. A tisztviselői kar szintén csak a magyarországi szerbek köréből került ki s mivel kezdetben elég jól fizették őket és hatalmuk a nép felett szinte korlátlan volt, a század 40-es éveiben valóságos népvándorlás indult meg Szerbia felé. A fontosabb pozíciókat mind magyarországi szerbek szállták meg, különösen ahol szakemberekre volt szükség. Ezek a tisztviselők azonban nagyon nehezen tudtak beilleszkedni a primitív viszonyok közé. Magasabb műveltségük birtokában bizonyos megvetéssel kezelték az óhazai népet, aki pedig közülük a környezet hatása alatt újra balkánivá vedlett, igyekezett a gondjaira bízott népből minél nagyobb hasznot húzni. Ezért a szerb nép körében általános tünet lett az elégedetlenség, mert azt látta, hogy a legjövödelmezőbb és legdekoratívabb állásokat „nem az ország fiai” foglalják el.

Az egész tanügy, de főleg a magasabbfokú iskolák megszervezése sem mehetett másképp végbe. Az 1844-es iskolai törvény megalkotója a magyarországi szerb író és költő Papović Jovan Sterijin volt és ezért természetes, hogy az egész törvényen, főleg pedig a gimnázium két felső osztályára előirányzott tananyagon a magyarországi iskolák humanisztikus nevelési ideálja tükröződik vissza. A cél elsősorban nem praktikus ismeretek közvetítése volt, hanem az, hogy a szerb ifjúságot a gimnázium az igazi humanitás magaslatára emelje. Maga Popović mint író őszintén hitt az irodalom ilyenirányú nevelő erejében és ezért lettek irodalmi művei annyira didaktikusak, iskolatörvénye pedig annyira poétikus. Ő meg volt győződve arról, hogy a humanisztikus ideál leginkább a klasszikus latin és német írók olvasása által érhető el. Vergilius, Horatius, Goethe és Schiller műveit

adta tehát a szerb fiatalság kezébe, de nem számolt azzal, hogy ehhez a lelki táplálékhoz hiányzott magának a szerb népnek általános műveltségi emelkedése. Ami Magyarországon évszázadok lassú fejlődésének eredményeként természetesen hatott, ugyanaz az elgondolás Szerbiába áttelepítve gyökértelenül állt a primitív környezetben. Az iskola magas ideáljai semmikép sem álltak összhangban a szerb nép nyomorúságos mindennapi életével és ezért a szép elgondolás jórészt eredménytelen maradt.

Az ország gazdasági emelkedését célzó intézmények alapítása ugyancsak erre a korra esik. A századokon keresztül főleg állattenyésztő és kereskedő szerbeknek kevés érzékük volt a helyes földművelés iránt. Egy magyarországi szerbnek, Nikolić Athanáznak kellett észrevennie a szerb nép gazdasági elmaradottságát, melyet az óhazai vezető egyéniségek paradicsomi állapotnak tartottak, s ezt a véleményüket egy hivatalos irat 1852-ben határozottan ki is fejezte: Európa összes országai csodálkozhatnak a szerb mezőgazdaság gyönyörű állapotán. Nikolić azonban, aki régebben magyar gazdaságokban mint szakember szolgált, világosan láthatta a különbséget. Legfőbb fáradozása arra irányult, hogy a népet belterjesebb gazdálkodásra szoktassa. Maga is számos gazdasági szakkönyvet írt, de nevét főleg két intézmény alapítása tette halhatatlanná. Az egyik egy mintagazdaság (1851), a másik pedig az első szerb gazdasági szakiskola (1853). Nikolić fáradozásán is a humanisztikus szellem látszik. Inkább szép szóval, példaadással és ráhatással, mint erélyes rendszabályokkal igyekezett a szerbeket földművelésre szoktatni. Nagyon jellemző pl., hogy a mintagazdaság munkásaiként a bűntetésüket kitöltő rabokat alkalmazta, s őszintén hitte, hogy ezeket az embereket a rendszeres munka meg fogja javítani és kiszabadulásuk után ezek lesznek a nép tanítómesterei.

A magyarországi szerbségnek már 1826 óta volt egy

irodalmi társasága, a Pesten székelő Matica Srpska, amely a magasabb műveltség és a tudományok ápolására volt hivatva. Szerbiában ez hiányzott. Két magyarországi szerb, az említett Popović Jovan St. és Nikolić Athanáz vetették fel egy szerb Akadémia alapításának gondolatát. Az eszme tetzésre talált s így 1841-ben megalakult Belgrádban a „Szerb irodalom társasága”, amelynek tagjai egynek kivételével magyarországi szerbek közül kerültek ki, de ez az egy is (Sima Milutinović Sarajlija) iskoláit Magyarországon végezte. 1847-ben a társaság folyóiratot indított, 1848-ban megkezdte az újabb szerb történelemre vonatkozó források kiadását. 1864-ben a társaság átalakult „Szerb Tudós Társaság”-gá, majd a nyolcvanas években szerepét a királyi akadémia vette át.

A szerb fejedelemség színházi és zenei életét is Magyarországról átköltözött szerbek irányították. Nyomok vannak arra, hogy Kragujevácon már 1825 táján színelőadásokat tartottak, amelyeket magyarországi tanítók szerveztek meg. 1835-ben Vujić Joáchim ment át Szerbiába, Kragujevácon a tanulóifjúsággal játszatta darabjait s a „fejedelmi szerb színház direktora” címet viselte.

A magyarországi szerbség köréből került ki az első neves szerb muzsikusz is, Stanković Kornél, régi budai szerb polgári család leszármazottja (1831—1865). Iskoláit Magyarországon végezte, majd Bécsben tanult zeneszerzést. A romantikus népdalkultusz hatása alatt gyűjteni kezdte a szerb népi dallamokat. Mint annyi más magyarországi szerb kulturmunkás, működését ő is a szerb fejedelemségben folytatta tovább. Obrenović Mihály fejedelem meghívására átment Belgrádba, ahol megalapította az első szerb dalegyletet s ennek dirigense lett. Korai halála megakadályozta, hogy tehetségéhez mértén igazán nagyot alkosson.

A felvázolt folyamat csak nagy vonásokban mutatja

Magyarország szerepét Szerbia művelődésének kialakulásában. A hazánkba vándorolt szerbség a XVIII. század folyamán lassanként leveti balkáni életmódját és beleilleszkedik a nyugati kultúréletbe, ezáltal messze megelőzi az óhazai néprészt. Szerbia felszabadítása után Magyarországból mint hatalmas tartalék-medencéből áramlik vissza a nyugati műveltséggel telített elem óhazájába s igyekszik most már azt is európai színvonalra emelni. Kétségtelen tehát, hogy a XVIII. századi kulturális differenciálódás után a XIX. század folyamán a szerbség körében bizonyos nivelláló, egységesítő folyamat indul meg, amely azonban sohasem tudta az egész szerb nemzetet egy művelődési szintre hozni. A magyarországi szerbek lassan idomultak a magasabbrendű kultúrtalajhoz és a műveltebb környezet ösztönző, sokszor kényszerítő hatása alatt ki kellett vetközniök régi balkáni állapotukból s bele kellett kapcsolódniok a nyugati műveltség folyamatába. Az átalakulás így is csak nehezen tudott szétterjedni a szélesebb néprétegek közé. Ezzel szemben Szerbia egy-két évtized alatt hirtelen akarta pótolni évszázadok elmaradottságát s ezért volt olyan kirívó a különbség a régi patriarchális műveltségi alap és a rátelepített nyugati intézmények között. S mire hazai szerbjeinket utolérhette volna, ezek már újra messze előtte jártak.

Így történt ez a XIX. század közepe táján is. Amikor a szerb fejedelemség lassanként az európai kulturális fejlődés útján elindult, a magyarországi szerbség körében már új szellemi áramlatok jutottak érvényre. Az 1848—49-iki eseményekre az ötvenes évek elején a szerbeknél is némi szellemi visszaesés mutatkozott, a hatvanas években azonban annál nagyobb erővel indul meg az irodalmi élet virágzása. Szinte egy időben lép fel három nagy magyarországi szerb költő: Zmaj-Jovanović Jovan, Jakšić Djuro és Kostić Lazar. Ami a magyar kapcsolatokat illeti, azok éppen ezeknél a költőknél nyomonozhatók legjobban. Ezeken az írókon már

nemcsak a magyar kulturtalaj hatása vagy nemcsak a magyar példa serkentése látszik. A magyar kultúrához nemcsak az fűzi őket, hogy itt születtek, itt jártak iskolába s maguk előtt látták a magyar szellemi élet kibontakozását. Ezeken a költőkön már egyes nagy magyar alkotók és alkotások konkrét hatása mutatható ki s szinte mindegyikük talált a magyar irodalomban egy kongeniális költőt. Zmajnak finomhangú lírája, derűs humora és főleg a fordításokban megnyilatkozott erős epikai tehetsége Aranyra emlékeztet, Jakšić szertelensége, szabadságszeretete, lüktető liraisága Petőfivel mutat rokon vonásokat.

A legkiválóbb és legtermékenyebb közülük kétségtelenül Zmaj-Jovanović Jovan (1833–1904). Újvidéken, a „szerb Athén”-ben született s iskoláit is itt kezdte, majd Halason és Pozsonyban folytatta. Már gyermekkorában kitűnően megtanult magyarul. A középiskola elvégzése után atyja kívánságára Pesten a jogra iratkozott be, de nem lépett hivatalnoki pályára. Amikor a szerb Matica kezelésében levő Tököly-intézet (Tökölianum) felügyelői állását megkapta (1863), beiratkozott az orvosi fakultásra, s megszerezve a diplomát mint praktizáló orvos kereste kenyerét haláláig. Zmaj rendkívül kiterjedt nyelvismeretével széles európai irodalmi horizontot tudott meghódítani, német, francia, angol költőket egyformán olvasott s számos világ-irodalmi remeket fordított szerbre, de egy irodalomnak költői sem értek annyira közel lelkéhez, mint a magyarok, főleg Petőfi és Arany. A magyar irodalomban ezzel a két költővel érte el tetőpontját a népies ízlés s egyúttal az a demokraikus fejlődés, amely egyre inkább figyelembe vette a legszélesebb társadalmi rétegek szellemi szükségleteit. Mindkét vonás rokon volt a szerb irodalom számára, amelyben Radičević fellépése óta teljesen a Karadžić Vuk által propagált népies nyelv és a Mušicki-féle óklasszikai irányzattal szembe forduló s a költészettől több természetességet követelő ízlés

győzött. Ezenkívül az ötvenes és hatvanas években a napi politika alakulása is nagyban elősegítette a szerb-magyar szellemi közeledést. Zmaj-Jovanovićnak politikai ideálja, Miletić Szvetožár, éppen az abszolutizmus idején bekövetkezett kiábrándultság hatása alatt közeledett a magyarsághoz, hogy így a bécsi reakció ellen a két nemzet közös frontját teremtsse meg. Ilyen körülmények között a magyar irodalom nagy népszerűségnek örvendett a szerbek körében. Az első nagyobbarányú mű, amelyet Zmaj a szerb közönségnek bemutatott, Arany Toldija volt (1857). Amint a költő maga mondta, fordítása nem akart szószerinti lenni: „Én nem soronként, hanem versszakonként, sőt némely helyen laponként fordítottam. Csak arra ügyeltem, hogy — ha más szavakkal is — lényegében ugyanazt mondjam, ami az eredetiben áll. Ahol pedig lehetett, az árnyalatokra is ügyeltem.” A szerb közönség és a kritika egyhangú elismeréssel fogadta a fordítást. „Toldi fordítása olyan szép — írta egyik kritikusa 1859-ben, — hogy a szerb olvasó úgy érzi, mintha nem is volna fordítás.” Költői átültetésnek ennél nagyobb dicséret nem juthat osztályrészül.

Zmaj ezután egymás után fordítja le a magyar irodalom nagyobb remekeit, 1860-ban Petőfi János vitézét, 1870-ben Aranytól Toldi estéjét, 1877-ben ugyancsak Aranytól Murány ostromát, 1889-ben Az ember tragédiáját, 1896-ban pedig a Toldi szerelmét. Ezek fordítói működésének főbb állomásai. A nagy klasszikusoktól számos kisebb darabot is átültet, amelyek közül némelyik rendkívül népszerű lett. Petőfi Falu végén kurta kocsmá-ja Zmaj fordításában valóságos szerb népdallá vált, Arany Walesi bárdok-ja Szerbiában közkézen forgott s az alkotmányos harcok idején igen kedvelt és hálás műsorszám volt a különböző összejövetelek programmjában. Kevésbé volt sikeres Madách-fordítása. A teljesen lirába és epikába született költő nem tudta beleélni magát Madáchnak drámai, tömör nyel-

vébe, s mivel az eredeti versforma helyett hosszabb sorokat használt, az egész művet az epikai terjengősség jegyében dolgozta át.

A nagy magyar klasszikusokon kívül Zmaj számos kisebb költőt is megszólaltatott szerbül. Garai, Czuczor, Gyulai Pál, Tóth Kálmán, Balogh Zoltán s más költők is szerepelnek nála néhány darabbal.

A fordításokon kívül Zmaj-Jovanović számos motívumot, gondolatot vett át a magyar irodalomból, költészetének általános iránya, irodalmi ízlésének kialakulása sok tekintetben a magyar költők hatását tükrözi.

A másik nagy szerb költő, aki a magyar irodalomba Zmajhoz hasonló mélységekig hatolt, Jakšić Djuro volt (1832—1878). A Bánságban született, a gimnáziumot Szegeden kezdte, de csak három osztályt végzett s aztán végleg kimaradt. Már ekkor megnyilatkozott benne a rajz és festészet iránti hajlam, amely egész életén végigkísérte. Különböző mestereknél és professzoroknál tanult Szegeden, Temesváron, Nagy-Kikindán, Pesten, Bécsben, Münchenben. Nyugtalan természetű sehol sem tudott megállapodni. Közben írói hajlamai is felébredtek. Jó barátságban volt Zmaj-Jovanović-csal s ez az irodalom irányába terelte figyelmét. Bécsi tartózkodásuk alatt adta kezébe Petőfi költeményeit s azóta a legkedvesebb költője lett, akit szabadságszeretet, temperamentum, túláradó liraiság, őszinte érzelem dolgában a legközelebb érzett magához. Az írásaiban Jakšić több helyen említi Petőfit. Visszaemlékezéseiben írja Jovanovićnak a 48-as események után: „Most már Petőfim sincs — elvesztettem őt!” Jakšić motívumai gyakran emlékeztetnek Petőfire, de főképp az epikus költeményeiben is előmlő liraiság az, ami annyira rokonná teszi őket.

A magyar klasszikusok közül Petőfin és Aranyon kívül Jókai teszi a legnagyobb hatást a korszak szerb íróira. Jókai erős szimpátiát érzett a szerbek iránt, regényeiben gyakran szerepelteti őket s lapjában többször

hangoztatja, hogy a magyar íróknak meg kell ismertetniük a magyar közönséggel a szerb irodalmat is. De ettől függetlenül Jókainak tisztán irodalmi kvalitásai tették, hogy a szerbek körében rendkívül népszerű lett. Elbeszélései, gazdag fanáziával írt regényei a kor ízlésének legkitünőbbben megfeleltek. A szerbek már 1857-ben fordítani kezdik (Zmaj-Jovanović) s ettől kezdve nemcsak a magyarországi, hanem a szerbiai szépirodalmi lapoknak is legnépszerűbb írója lesz. Mint Petőfi-nek és Arany-nak, neki is akad egy rokon lelke a szerb irodalomban s ez Jgnjatović Jakab (1824—1888). Jgnjatović Szentendrén született, abban a szerb településben, amely Pest és Buda mellett a legjelentősebb szerepet játszotta a hazai szerb polgárság kialakulásában, iskoláit Vácon és Esztergomban, a jogot Pesten és Kecskeméten végezte. Mint író Jgnjatović kétirányú munkásságot folytatott. Érdeklődése a szerb múlt és a jelen felé irányult. A multat romantikus lelkesedéssel és a kor ízlésének megfelelő idealizálással, de kevés történeti érzékkel és megjelenítő képességgel rajzolta, nem is ebben van irodalmi jelentősége, hanem társadalmi regényeiben. Ezekben mint a realizmus öntudatlan előfutárja nagy valóságérzéssel rajzolja a szentendrei iparos és kereskedőtársadalom hanyatlását. A stílusa élvezhető, de felfogásának életszerűsége s korát megelőző szociális érdeklődése mindig helyet fog neki bízósítani a szerb irodalomban. Jgnjatović Jókai példáján indult el. Történeti elbeszéléseiben és regényeiben Jókai színes korrajzait igyekezett utánozni, társadalmi regényeiben Jókai társadalomrajza lebegett előtte, csak sokkal nyersebb leírásokkal, az élethez sokkal közelebb álló színekkel, minden idealizálás nélkül mutatja be alakjait. Volt idő, mikor Jgnjatovićot szerb Jókainak nevezték.

A magyar klasszikus irodalom hatása azonban nem csupán ezeken a konkrét írói példákön figyelhető meg. A kitűnő fordításokban népszerűsített magyar írók művei leterjedtek a szerb közönség legszélesebb rétegeibe

és valósággal a szerb kultúra szerves részeivé lettek. A következő nemzedék írói már ebből a hagyományból meríthettek. A legtartósabb volt Petőfi hatása. Mint az ifjú népek szabadság gondolatának megtestesítője s az egyre jobban népszerűsödő demokratikus eszmék harcosa, költészete nem egy nemzedéknek szólt. Versein szerb generációk lelkesültek. Hogy egy kitűnő szerb írónak Plamenac Zarkónak 1938-ban írt szavait idézzük: „Az ellenség még mindig a feudalizmus, a cél még mindig a népi szabadság, a népi törekvések hordozója a munkásság mellett még mindig a parasztság. Ezért legkevésbé sem csodálatos jelenség, hogy Petőfi még mindig népszerű, még mindig él, még mindig hat és befolyást gyakorol nemcsak a magyar, hanem a délszláv, a vajdasági haladó elemekre is. Falusi és kisvárosi, munkás- és diákkezekben még mindig forog költeményeinek kötete. Az Apostolt gyakran lefordítják szerb nyelvre, s nem Krleža és a megboldogult Tomin Danilo az egyedüliek, akik mint diákok íróasztaluk fiókjában az Apostol fordításának íveit rakosgatják össze.”

Petőfihez hasonló hatása még csak egy magyar írónak volt a szerb irodalomban, s ez Ady. Ahogy Petőfi a maga kora eszméinek költészetével, életével és halálával megtestesítője volt, ugyanúgy látják Adyban az első világháborút közvetlenül megelőző s a két világháború között alkotó generációk a maguk poétáját. De hatása nem marad meg az irodalom síkján. Benne minden társadalmi osztály megtalálja a maga kifejezőjét. Az említett szerb író Petőfi hatásának jellemzése után ezekkel a szavakkal mutatja be Adyt, mint korának költőjét: „Nem különös jelenség tehát, s nem is véletlen, hogy a huszadik század költője, az összes népi és haladó elemek széles csoportjainak költője, Ady Endre a XIX. század költőjének Petőfinek legjobb tradíciót folytatta.”

Plamenac különösen Ady forradalmiságát hangsúlyozza ki, nemcsak az irodalomban, hanem politikai

nézeteiben is s éppen ezzel — talán egy kissé egyoldalúan is — magyarázza Ady rendkívüli hatását a szerb és horvát irodalomban és a szélesebb rétegekben: „Dózsa vagy Gubec, Peró, Hóra vagy Esze, Táncsics vagy Martinovics: Ady valamennyit egyformán szereti, egyformán becsüli s így egész természetes, hogy nemcsak a magyar, hanem a vajdasági szerb népi rétegeknek is zászlóvivője lett. Manojlović Todor, Leskovac, Dobrović Petar, Tokin Boško és Krleža nem az egyedüliek, akik a maguk idejében Adyért lelkesednek, hanem ugyanúgy lelkesedtek érte a szélesebb tömegek: munkások, intellektuelek, egy egész generáció. Egy generáció, amely tőle tanulta meg értékelni a szabadságot, egyenlőséget, békét, demokráciát, minden kis ember és kis nemzet emberi méltóságát.”

Adyn kívül főleg Kosztolányi és Babics vált ismertté a szerb közönség előtt, de népszerűségük és hatásuk nem mérhető Adyéhoz.

Amíg a magyar szépirodalom ennyire hódított a szerbség körében, a magyar tudomány sem maradt közömbös a déli szomszéd nép irányában. Áll ez elsősorban történettudományunkra, amelynek akarva-nem-akarva foglalkoznia kellett a középkori szerb állammal való kapcsolatainkkal és a török hódoltság következtében beállt politikai és népi változásokkal. A szerb népnek az európai közönség számára hozzáférhető, a maga korában rendkívül népszerű és általánosan idézett összefoglaló történetét a magyarországi német történetíró Johann Christian Engel adta. Az ő nyomában sokáig nem volt történetíró, aki speciálisan szerb tanulmányokkal foglalkozott volna. Szalay László klasszikus tanulmánya a magyarországi szerb telepek jogviszonyairól (1861) is csak mellékterméke a nagy történetíró munkásságának. A tudományos Balkánkutatást megindító s a szerbeket is részletesen ismertető (Serbien 1859.) Kanitz Fülöp Ágostot pesti származásán kívül nem fűzték erős szálak a magyarsághoz. Kétségtelenül úttörő

munkássága nem is a magyar szellem történetébe tartozik. A hetvenes években azonban már a magyarságot is egy olyan férfi képviselte a Balkánon, akinek szelleme mind politikai, mind tudományos tekintetben generációknak szolgálhatott példaképül. Kállay Béni volt ez, a szerb nemzeti szabadságharc tudós történetírója.

Kállay Béni kora ifjúságától politikai pályára készült, de ez nem jelentett nála egyoldalú elmerülést a napi politika kérdéseiben. Jogi és közgazdasági tanulmányain kívül különösen a közélet kérdéseinek tanulmányozásában mélyedt el. Megtanult szerbül és oroszul, hogy első kézből meríthesse értesüléseit. A maga korában szinte egyedül állt ezekkel az „ekzotikus” tanulmányaival, az idő azonban csakhamar őt igazolta. A balkáni probléma fejlődése a Habsburg-birodalmat olyan feladatok elé állította, amelyek megoldásához nagyműveltségű, politikai érzékkel megáldott és a helyi viszonyokkal ismerős szakemberekre volt szükség. Ezek között Kállay Béni a legkimagaslóbb helyet foglalta el. 1868-ban, kevéssel Obrenović Mihály fejedelem tragikus halála előtt foglalta el Belgrádban a monarchia főkonzuli tisztségét, amelyet Andrássy Gyula gróf bizalmának köszönhetett. Ebben a pozícióban a legközvetlenebb közelből szemlélhette nemcsak Szerbia belső állapotát, hanem az egyre gyengülő s a Balkánon egyre inkább visszaszoruló török birodalom problémáit is. Belgrádi tartózkodása alatt kezdte tanulmányozni a szerb történelem legfiatalabb korszakát. Kezdetben csak a legfrissebb 10—20 év eseményei és mozgalmai érdekelték, amint azonban ismeretei elmélyültek, időben is egyre messzebbre nyúlt vissza s így ért el a XVIII. és XIX. század fordulóján bekövetkezett sorsdöntő eseményekhez, amelyeknek részletes feldolgozásába kezdett.

Kállay 1875-ben megvált a diplomáciai pályától s mint képviselő főleg Andrássy Gyula keleti és balkáni politikája mellett szállt síkra a magyar parlamentben.

Szerb történeti tanulmányai eredményeképp 1877-ben megjelent a szerb szabadságharcról szóló munkájának első kötete, melyet az egykorú kritika nagy elismeréssel fogadott, s amelyből német és szerb fordítás is készült. Tudományos munkáját azonban nem folytathatta kedvére, mert a berlini kongresszus után nagy feladatok vártak rá. Bosznia és Hercegovina okkupációja a Monarchia szerveit nagy feladatok elé állították. A két tartomány pacifikálása nem ment könnyen, Hercegovinában még 1881-ben is lázongások voltak. A tartományokat megbékéltetni és az európai civilizáció számára hozzáférhetőkké tenni az 1882-ben közös pénzügyminiszterré kinevezett Kállay feladata lett. Ő vállalta ezt a feladatot s csakis ő tehetette ezt, mert politikai tapasztalata, előtanulmányai s a helyszínen még régebben tett utazásai folytán olyan ismeretek birtokában volt, amelyekkel kevés kortársa dicsekedhetett. 1903-ig tartó kormányzása alatt a két tartományban megvetette az európai civilizáció alapjait. A személy- és vagyonbiztonság helyreállt, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás európai színvonalon mozgott, az iskoláztatás lassanként a monarchiáéhoz idomult. E kulturmunka közben a két tartomány sajátos gazdasági, vallási és nemzetiségi viszonyaiból adódó egyre nagyobb nehézségekkel is meg kellett küzdenie, mert a birtokos mohamedán bégek és agák s a leginkább keresztény szerb és horvát kmetek között a történeti fejlődés következtében áthidalhatatlan ellentétek voltak. Hogy teljes sikert nem tudott elérni s hogy főleg a kortársak nem méltányolták eléggé munkáját, annak oka az általános politikai fejlődésben keresendő. A balkáni népek, különösen a szerbek a múlt század vége felé már a túlfűtött nacionalizmusnak oly fokára jutottak, hogy minden nem az ő körükből jövő kezdeményezést, ha még oly üdvös volt is, szinte elvből gyűlölkölve fogadtak s a monarchia kormányzatában csak ellenséges idegen uralmat láttak. Későbbi korok majd bizonyára igazságosabban fognak ítélni

felőle. Kállay szerencsésen egyesítette magában a tudós és aktív politikus jellemvonásait és élete legszerencsésebb korszakának nevezhetők azok az esztendők, amikor a sors megadta neki a lehetőséget, hogy necsak kutatója, necsak passzív szemlélője legyen a Balkán életének, hanem ebbe az életbe a maga gazdag egyéniségének erejével irányítóan szólhasson bele s fejlődésének új utakat mutasson.

Kállaynak példaadása jótékonyan hatott környezetére és munkatársaira. Ezek közül főleg Thallóczy Lajos emelkedett a Balkán-probléma egyik legkiválóbb, európai viszonylatban is elismert kutatójává. Szerb és bosnyák középkori tanulmányai, albán kutatásai, Magyarország melléktartományaira s a szerb-magyar középkori kapcsolatokra vonatkozó oklevéltárak közzététele s ezzel kapcsolatban munkatársi gárda szervezése elévülhetetlen érdemei Thallóczynak. Munkáját az újkori történet területén Thim József folytatta, aki főleg az 1848—49-iki délmagyarországi szerb fölkelés kimerítő feldolgozásával tett kitűnő szolgálatot a magyar történettudománynak. A mult század végére és századunk elejére esik a délmagyarországi szerbek története egy másik érdemes kutatójának Szentkláray Jenőnek munkássága. Alkalomszerűen természetesen más magyar történészek is, mint pl. Pesthy Frigyes, Márki Sándor szintén foglalkoztak a szerb történelem egy-egy részletkérdésével. Ugyanekkor a pesti egyetem németszármazású professzora Schwicker János Henrik a magyarországi szerbek történetének több részletkérdését feldolgozta, különösen értékes a még ma is forrásként használt műve a XVIII. századi hazai szerb politika fejlődéséről.

Az első világháború után beállt politikai és területi változás a magyar-szerb szellemi kicserélődésnek egészen új irányt szabott. Az újonnan létrejött államban a délvidéki magyarság elszakadt az anyaországtól s így kicsúszott alóla az az életető talaj, amelyből a kulturális

expanzióhoz szükséges erőt évszázadokon keresztül merítette. De más lett a szerbség helyzete is. A két világháború között hatalmas lendülettel indult meg a szerb kulturmunka; nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalom terén is soha nem látott produktivitás mutatkozott. A kisebbségi sorsba jutott délvidéki magyarságra nem lehetett közömbös ez a nagyarányú szerb kulturális fellendülés s ha csak közvetve is, serkentőleg hatott rá. A magyar írók a Kalangya c. folyóirat köré csoportosultak, s nem zárkóztak el a szerb szellemi élet ismertetésétől. Műfordítások, tanulmányok, informatív cikkek igyekeztek közelebb hozni a magyar közönséghez a szerb kultúra alkotásait és munkásait. A jugoszláviai magyar irodalmi élet megszervezésében páratlan érdemei voltak a korán elhunyt Szenteleki Kornélnek és önzetlen munkatársainak (Csuka Zoltán). Emlékére újabban Zomborban Szenteleki-társaság alakult. A Délvidék visszacsatolása következtében előállott kulturális változásoknak eredményeit egyelőre nem lehet felmérni.

III. MAGYAR-SZLOVÉN ÉS VEND KAPCSOLATOK.

A szlovén néppel a magyarság igen korán kulturális érintkezésbe jutott. A magyar honfoglalás idején a szlovén lakosság sokkal nagyobb területeket népesített be mint ma. Egyrészt a németiség felé nyugatabbra és északabbra terjedt népi határa. Ma már csak a szláv-eredetű földrajzi nevek beszélnek a régi szlovén lakosságról olyan osztrák vidékeken (pl. Mürzgebiet), amelyeknek ma teljesen német népessége van. Hasonlóképp kelet felé is a szlovénség népi határa messzebbre nyult, mint ma. Valószínű, hogy a Dunántúlon található szláv földrajzi nevek a pannóniai szlovénség emlékeit őrzik. A honfoglalás idején a pannóniai szlovénség körében már meggyökeresedtek a főleg német közvetítéssel felvett kereszténység hagyományai, másrészt az állandó

telepekben élő s földműveléssel foglalkozó lakosság kultúrája lényegesen különbözött a beköltöző magyarságtól. Amikor tehát a honfoglaló magyarok rátelepedtek erre a pannóniai szlovén lakosságra s túlnyomó többségét magukba olvasztották, egyúttal kultúrájuk hatása alól sem vonhatták magukat ki. Erre a folyamatra utalnak egyrészt egyházi szaknyelvünk régi szláv szavai, másrészt azok a nyelvi átvételek, amelyek a házkörüli, mezőgazdasági és ipari fogalmi csoportokba tartoznak. Ennek a legrégibb kulturális kapcsolatnak a magyarság és szlovénség között csupán a nyelv őrizte meg emlékét. A politikai fejlődés a szlovén lakosságot később részekre bontotta s a magyarság csak igen kis résszel jutott szorosabb kulturális érintkezésbe. A magyar birodalom határaitól nyugatra lakó szlovének a német birodalom kötelékébe tartoztak, majd a Habsburg-ház felemelkedése után különböző koronatarományokban (Krajna, Karinthia, Stájerország) élve a Habsburg-birodalom állandó birtokállományát képezték. A politikai elhatároltság és a túlnyomó német befolyás következtében ezeken a szlovén vidékeken a magyarsággal igazán mélyenjáró kulturális kapcsolatok nem alakulhattak ki. A régi szlovén irodalmi emlékekben itt-ott előfordul ugyan némi magyar vonatkozás, de irodalmi hatásokkal, átvételekkel sehol sem találkozunk. Más a helyzet a szlovén népköltészetben. Itt a magyar történelemnek egy kiemelkedő uralkodója, Hunyadi Mátyás olyan népszerűségere tett szert, amely szinte példa nélkül áll az európai nemzetek népköltészetében. A szlovén néphagyomány középpontjában Mátyás király (Kralj Matjaž) alakja áll, a legendák, mondák, mesék, énekek legnagyobb részének ő a főhőse s a szlovén nép vágya, lelkesedése, szomorúsága, öröme az ő szavaiban talál kifejezést. Mátyás alakjához természetesen nem a történelemből ismert események vagy akár a vele kapcsolatos nálunk közszájon forgó anekdoták fűződnek a szlovén népi hagyományban, hanem számtalan vándorló

népmesemotívum, amelyeknek forrása az európai népek közös mesekincsében lelhető fel.

A túlnyomóan német kulturális hatás alatt álló szlovénsséggel szemben egész más művelődési viszonyok alakultak ki a hazai vendiség körében. A főleg Vas és Zala megyékben élő vend nép valószínűleg a pannóniai szlovénység maradványának tekinthető. Évszázadokon keresztül politikailag és egyházszerkezetiileg elkülönülten élt a magyar határokon túl lakó szlovénstől, s így népi öntudata és népi kultúrája, nyelve és irodalmi élete ettől teljesen függetlenül fejlődött ki.

A vendek irodalma csak későn kezd kialakulni. Legrégibb nyomtatványuk 1715-ben jelent meg, ezt a katekizmust Temlin Ferenc adta ki Halle-ban, de egy példánya sem maradt ránk. 1725-ből ismeretes ábécés könyv (egyetlen példányát a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára őrzi). Szever Mihály 1747-ben ugyancsak katekizmust adott ki néhány imádsággal, bibliai részlettel és magyarból meg németből fordított énekekkel. A vend irodalom fejlődése szempontjából azonban legfontosabb a két Küzmics tevékenysége a XVIII. században. Küzmics István protestáns tanító először rövid katekizmust írt (1754), majd 1771-ben kiadta az Új-szövetség teljes fordítását. A szombat-helyi katolikus püspökség megalapítása (1777) után a katolikus vendiség is fokozatosan lelki táplálékhoz jutott. Szily János első püspök tapasztalatból tudta, hogy a katolikus vendek mennyire híjával vannak megfelelő könyveknek. Az ő kezdeményezésére és támogatásával adta ki egyházmegyéjének egy érdemes papja Küzmics Miklós a vasárnapokra és ünnepekre rendelt evangéliumok fordítását (1780) és a vend imakönyvet. A XVIII. századnak e kizárólagosan vallásos jellegű irodalmi termelésében mindenütt vagy a magyar példa hatása, vagy a magyar kezdeményezés eredménye, vagy éppen a magyar eredeti utánzása vagy fordítása látható. Nincs ez másként a XIX. században sem, amikor a tisztán egy-

házi rendeltetésű szövegek mellett jelentkeznek már a világi, részint mulattató, részint oktató céllal készült könyvek. Írói egyéniségekről nem igen lehet szó, az irodalom munkásai a papok és tanítók közül kerülnek ki a katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt, csak elvétve akad más foglalkozású író, ez azonban egyúttal ki is szakad a vend közösségből s munkássága nagyobbik fele inkább a magyar irodalomnak szól. A XIX. század írói közül három emelkedik ki: Kardos János, Kosics József és Augusztics Imre. A protestáns Kardos (1809—1875) irodalmi munkássága elsősorban az iskolának szólt, magyarból fordított ábécés könyveket és olvasókönyveket, katekizmusokat és bibliai történetet, emellett azonban műfordítói munkát is végzett. Petőfitől, Vörösmartytól számos költeményt fordított, sőt Aranytól a Toldi-trilógia két részét is, de ezek kéziratban maradtak. Katolikus részről Kosics (1788—1867) végzett jelentékenyebb munkát különösen a népműveltség emelésére irányuló művével. A század hetvenes éveiben Augusztics Imre (1837—1879) országgyűlési gyorsíró megindította az első vend folyóiratot. (Priatel = Barát 1875—9), amely azonban halálával megszakadt.

Ezeknek az irodalmi hagyományoknak több jeles folytatója akadt a későbbi vend generációkban. Az első világháború után bekövetkezett elcsatolás után a Vendvidékről származó intelligenciából emelkedtek ki azok az egyéniségek, akik a szlovén közönség felé a magyar kulturális élet bemutatására vállalkoztak. Ilyen volt Novák Vilmos, aki rendszeresen igyekezett kiépíteni a két nép szellemi kapcsolatait s akinek jórészt köszönhető, hogy az Ember tragédiája szlovén fordításban is napvilágot látott. Másrészt ugyancsak a Vendvidékről származtak azok a kulturmunkások, akik a magyarsághoz igyekeztek közelebb hozni a szlovén irodalom remekeit, mint pl. Pável Ágoston, aki maga is költő lévén szlovén költők és prózaírók tolmácsolását avatott kézzel végezhetette.

IRODALOM.

Horvát vonatkozásban: *Deér József*: A magyar-horvát államszövetség kialakulása. Bp. 1935. (Jancsó Benedek emlékkönyv). *Kniewald, Dragutin*: Zagrebački liturgijski kodeksi XI—XV. stoljeća. Codices liturgici manuscripti Zagrebienses a saeculo XI. usque ad finem s. XV. *Hadrovics László*: Ungarn und die Kroaten. Ungarische Jahrbücher. 1941. (Főleg az irodalmi kapcsolatok dokumentált összefoglalása.) Részletkérdéseket tárgyalnak Bajza Józsefnek a Budapesti Szemlében és az Irodalomtörténeti Közleményekben 1920 és 1937 között s a szerzőnek az Archivum Europae Centro-orientalis-ban 1937 óta megjelent filológiai tanulmányai.

Szerb vonatkozásban: *Skerlić*: Srpska književnostu XVIII. veku. (A szerb irodalom a 18. században) Beograd, 1923 és u. a.: Omladina i njena književnost. (Az ifjú-szerb mozgalom és irodalma) Beograd, 1925. Mint részletmunka említhető: *Popovics Lázár*: Zmáj-Jovánovics Jován és a magyar irodalom. Budapest, 1913.

Szlovén és vend vonatkozásban: *Melih János*: a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája. Magyar Könyvszemle. 1902. U. a.: Újabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához. Magyar Könyvszemle, 1908. *Novak, Vilko*: Izbor prekmurske književnosti. (Szemelvények a Vendvidék irodalmából) Celje, 1936.

Mindhárom vonatkozásban a magyarság szellemi kapcsolatait külön-külön összefoglaló dokumentált tanulmányok mutatják be Csuka Zoltán, Hadrovics László és Pável Ágoston tollából a Gál István szerkesztése alatt megjelent „Ungarn und die Nachbarvölker” (Budapest, 1943) c. munkában.

47	Biró Bertalan: Eugenika
48	Schenk Jakab: Madarak
49	Hankó Béla: Magyar háziállataink
50	Genthon István: Budapest multja és művészete
51	Magyar Bálint: A százéves Nemzeti Színház
53	Fitz József: A könyv története
54	Haraszi Emil: A tánc története
55	Haraszi Emil: Zenei formák és műfajok
56	Luttor Ferenc: Róma (A város a történelem tükrében)
58	Glatz Károly: Velence multja és művészete
59	Kilián Zoltán: Rádióesztétika
60	Judik József: A pénz
61	Komoróczy György: A magyar kereskedelem története
63	Radnóti István: A magyar mezőgazdaság világmárkái
64	Kerék Mihály: Földbirtokpolitika (elfogyott)
65	Laky Dezső: Népesedéspolitika
66	Czettler Jenő: Agrárpolitika
67	Ihrig Károly: Szövetkezetek (elfogyott)
71	Szabó Vendel: Katolicizmus
72	Balanyi György: Szerzetesrendek
74	Révész Imre: A reformáció
75	Szabó Vendel: A pápaság
76	Nagy József: A filozófia nagy rendszerei
77	Mátrai László: Modern gondolkodás
81	Szilber József: Az olaj
82	ifj. Erdély Sándor: A szén
83	Steiner Lajos: Időjárás
84	Lassovszky Károly: Világrendszerek
85	M. Zemplén Jolán: A modern fizika világképe
86	Novobátszky Károly: Relativitás
87	Bogsch László: Földünk története
89	Rapaics Raymund: Termesztett növényeink
90	Moesz Gusztáv: Gombák
92	Ngirő Gyula: Psychoanalysis
93	Mosonyi János: Az emberi idegrendszer
94	Burger Károly: Az egészséges nő
96	Szöllősy Lajos: A táplálkozás
97	v. Novák Ernő: Műtéli veszélyek
102	Julier Ferenc: A hadvezetés művészete
103	v. Szentnémedy Ferenc: A repülés
104	Réczey Ferenc: A fegyveres Európa
105	Sik Sándor: A cserkészlet
106	Giczey György: Légvédelem, gázvédelem
111	Kalmár Gusztáv: Közlekedés és hírszolgálat
114	Lukács Károly: A Balaton (II. átdolgozott kiadás)
116	Bulla Béla: Az Alföld
117	Bulla Béla: A nyugati országrészek
118	Mendöl Tibor: A Felvidék
119	Bulla Béla: Erdély
121	Kovrig Béla: Szociálpolitika
123	Mihelics Vid: Keresztényszocializmus
126	Weis István: Államformák-kormányformák

- 127 *Ottlik László: A politikai rendszerek története*
132 *Koltay-Kastner Jenő: Olasz-magyar művelődési kapcsolatok*
133 *Sötér István: Francia-magyar művelődési kapcsolatok*
136 *Gáldi László: Magyar-román szellemi kapcsolatok*
140 *Hadrovics László: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*
141 *Balanyi György: Szent István*
142 *Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc*
143 *Keresztury Dezső: Arany János*
144 *Voinovich Géza: Petőfi*
145 *Kosáry Domokos: Görgey*
146 *Markó Árpád: Gróf Zrinyi Miklós*
-

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVKIADVÁNYAI

Szerkeszti Bisztray Gyula

»A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI«

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint, Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály, Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István, Bierbauer Virgil, Eckhardt Sándor, Németh Gyula és Egyed István tollából.

»A MAGYAR SZEMLE KLASSZIKUSAI«

A magyar irodalom örökbecsű alkotásai.

*Kiadja a Magyar Szemle Társaság
'Budapest, V., Vilmos császár-út 26*